

The Indigenous Knowledge of Camel Husbandry in the Territory of Kalkuyee Nomads

Ali Naghi Gooya *

PhD candidate in Range Management Sciences, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.

Hossein Barani

Assistant professor, Rangeland and Watershed Management Department, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.

Ahmad Abedi Sarvestani

Associate professor, Agricultural Management Department, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.

Introduction

Camel is one of the beneficial animals that has benefited the Bedouin man in all stages of his life and protected him from heat, cold, thirst and hunger (Ebrahimi, 2007, p.94). Camel breeding in our country also has a long history, and numerous tribes have kept camels (Papeli and Khaniki, 2000, p. 216). About the signs of camel breeding in Iran, we can refer to the inscriptions and petroglyphs of the Achaemenid and Medes period and the carvings on the wall of Persepolis and the writings of the Avesta book, the Zoroastrian holy book (Grishman, 1987, p. 85-87). Considering the importance of this animal in the livelihood of a part of the population and the local knowledge related to it, the main purpose of this research was to write down and introduce the knowledge and techniques to the indigenous knowledge and skills of camel breeding in the territory of the Kalkuyee nomads in Qom province which have a long history of camel breeding in Masileh area of Qom.

Literature Review

By examining the studies related to camels and camel breeding in the world, it can be seen that so far the indigenous knowledge issues of camel husbandry have been dealt few, and most of the studies have been in the field of veterinary medicine, diseases, general physiology, breeding, reproduction and paleontology. Therefore, due to the lack of research on the indigenous knowledge of camel breeding, some

Corresponding Author: gooya_alinaghi@yahoo.com

This article is Extracted from PhD.Dissertation, Rang management Sciences of Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources.

How to Cite: Gooya, A. N; Barani, H; Abedi Sarvestani, A. (2023). The indigenous knowledge of camel husbandry in Kalkooyi nomads territory, *Semiannual Journal of Indigenous Knowledge Iran*,10(19) , 1-47.

researches conducted in Iran on the indigenous knowledge of camels and camel breeding are mentioned.

MortezaHonary (1975) in the article "Camel Farming in the Desert" investigated the details of camel life, including reproduction, singing on camels, naming and camel diseases among the camel herders of Khor in Isfahan province.

Ebrahimi (2007) has depicted some of the cultural manifestations and livelihood patterns and economy based on camel farming in the village of Farrokhi on the edge of the central desert of Iran in the Khor and Biabanak region, and by expressing the growth and mating stages of camels, the local names of camels, singing on the camel.

Barani and Shahraki (2012) in a research to investigate the traditional way of camel breeding and the indigenous knowledge of camel herders in the rangeland of the Gomishan region of Golestan province and with the aim of knowing and identifying their common information about camel breeding, including the knowledge of the environment related to the reproduction and birth of camels, livestock companions of the herd, the position of the camel in the herd, marking in livestock and camel products have discussed.

Sarkabiri (2016) has studied the indigenous knowledge in the field of behavior of male camels, especially during mating and the criteria for choosing the best male camel from the point of view of local camel breeders in the southern region of Semnan province, and indicators such as a lot of wool, suitable body, height and strong and milky mothers, special colors such as red, fiery red and black, sharp and long hump, big head, bravery and locality are the criteria of its selection.

Shah Hosseini (2019) in an article titled "The Place of Camel and Camel herder in the Oral Literature of the Alikai tribe", has discussed the place of the camel in the oral literature of the Alikai tribe.

Methodology

The method of obtaining the data has been carried out in the field with continuous presence among the Kalkuyee nomads in the Masileh area of Qom through interviews (questions and answers), observation, filming and photography during three years, as well as individual interviews with indigenous camel herders and nomad experts. In order to collect data and to know the indigenous knowledge of camel herders, group interviews were also used. Regarding the characteristics of the interviewees and how to select the interviewees, after selecting the traditional system according to the population of camel owners, the number of qualified people were interviewed. These people were familiar with the indigenous knowledge of camel breeding, they were mostly middle-aged and old and experienced and local experts. These interviews were repeated on each subject until the repetitive answers were proven for the field researcher and the continuation of the interviews did not add new points to the notes.

Conclusion

The results of the research in the territory of the Kalkuyee nomads showed that they have a high level of indigenous knowledge and professional experience in camel breeding and camel breeding has long been a traditional and cultural activity with

specific regional characteristics and with camel breeding and life traditionally, many people were willing to live in desert areas and the indigenous knowledge of these nomads shows the values, beliefs and years of experience of people in how they have adapted to camel breeding in this harsh environment, which in a way shows the beliefs, culture and their traditions and experience. Based on the findings of the research, the camel herders of the Kalkuyee tribe used different criteria to identify the two types of signing on the face and cutting on the ears, and to name camels using various criteria such as age, color, name of Khan and tribe members, place of residence, appearance and beauty, height and body. They also have indigenous knowledge and high-level professional experience in the field of camel reproduction, including maturity, mating season, signs of mating and birth, selection of dominant male, which this knowledge and skill, help them in determining the percentage of the herd based on the fertility and birth and mortality indicators, determining the percentage of females in the herd, breeding, maintaining the health of camels, maintaining the peace of the herd and livestock, managing pregnancy, increasing productivity and reducing livestock injuries and losses.

Keywords: Camel Heding, Kalkuyee Tribe, Indigenous Knowledge, Camel Marking, Camel Naming, Qom Province

دو فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران

دوره نهم، شماره ۱۹، بهار و تابستان ۱۴۰۲، ۴۷-۱

qjik.atu.ac.ir

DOI: doi.org/10.22054/qjik.2023.73363.1368

دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر ایل کلکویی

دانشجوی دکتری رشته مرتع‌داری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران

علی نقی گویا *

استادیار گروه مرتع‌داری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران

حسین بارانی

دانشیار دانشکده مدیریت کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران

احمد عابدی سروستانی

چکیده

دانش بومی شترداری در مناطق بیابانی یکی از آن مقوله‌هایی است که با وجود قدمت و انحصار تقریبی آن در مناطقی چون ایران چندان که باید شایسته توجه باشد مورد بررسی قرار نگرفته است. هدف این تحقیق شناسایی دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر ایل کلکویی در دشت مسئله استان قم بوده که دارای سابقه دیرینه شترداری در این منطقه می‌باشند. شیوه دستیابی به داده‌ها به صورت میدانی با حضور مستمر بین عشایر ایل کلکویی به شیوه مصاحبه (پرسش و پاسخ)، مشاهده، فیلمبرداری و عکس‌برداری طی سه سال صورت گرفته است همچنین علاوه بر مصاحبه‌های انفرادی با شترداران بومی و خبرنگاران عشایر به منظور گردآوری داده‌ها و آگاهی به دانش بومی شترداران از مصاحبه‌های گروهی نیز استفاده به عمل آمده است. اطلاعات بر اساس همگرایی و واگرایی طبقه‌بندی شده است یافته‌ها شامل دانش بومی مربوط به نام‌گذاری، نشانه‌گذاری، جایگاه شتر، ویژگی شتر خوب و تولیدمثل بین عشایر ایل کلکویی بوده است. نتایج تحقیق در قلمرو عشایر ایل کلکویی نشان داد ایشان در امر شترداری از دانش بومی و تجربه شغلی گسترده‌ای برخوردارند از آگاهی‌های بومی شترداران به این نتیجه می‌رسیم که شترداری از دیرباز به صورت فعالیت‌های سنتی و فرهنگی با ویژگی‌های خاص منطقه‌ای انجام می‌گرفته است و با شترداری و زندگی سنتی افراد زیادی حاضر به زندگی در مناطق بیابانی بودند و دانش بومی این عشایر نشانگر ارزش‌ها، عقاید و تجربه سالیان سال افراد در اینکه چگونه در این محیط سخت به شترداری پرداخته و سازگار شده‌اند می‌باشد که به‌نوعی همسو و درعین حال حاکی از عقاید، فرهنگ و سنن و تجربه آنهاست.

واژه‌های کلیدی: شترداری، ایل کلکویی، دانش بومی، نشانه‌گذاری شتر، نام‌گذاری شتر، استان قم

* نویسنده مسئول: gooya_alinaghi@yahoo.com

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته مرتع‌داری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان است.

مقدمه

تاریخ شترداری به درازی تاریخ زندگی اعراب و قبایل همسایه در شنزارهای خشک و سرزمین بومیان صحراهای آفریقا است. بدون وجود شتر احتمالاً تمدن هرگز در آفریقای شمالی، آسیای صغیر و مناطق بیابانی جهان گسترش نمی‌یافت. اعراب تازه مسلمان با تکیه بر قدرت شتر با طی مسافت‌های طولانی در بیابان‌ها توانستند اسلام را در مناطق مختلف گسترش دهند. آن گونه که تاریخ‌دانان علت اصلی پیروزی اعراب در اوایل دوران اسلام را استفاده مسلمانان از شتر می‌دانند (آیت، ۱۳۹۵: ۲۶).

ساکنان اراضی بیابانی یا به عبارتی دیگر کویرنشینان با بهره‌گیری همه‌جانبه از پوشش گیاهی و جانوری اطراف خود بخشی از دشواری‌های محیط‌زیست را تغییر داده‌اند و بر خود آسان نموده‌اند و شتر از جمله چهار پایان نافع است که به انسان کویرنشین در تمام مراحل زندگی سود رسانده است. بی‌تردید انسان کویرنشین با سوارشدن بر شتر توانسته با شهرها و روستاهای دیگر ارتباط برقرار سازد و در دریای ریگ‌های روان، درمانده نماند. همچنین علاوه بر استفاده از شتر به عنوان مرکب پشم، شیر و گوشت این حیوان نیز انسان را در برابر گرما، سرما، تشنگی و گرسنگی محافظت کرده است (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۹۴).

از این رو شتر و شترداری در فرهنگ و ادبیات کویرنشینان بازتاب گسترده‌ای یافته است. فرهنگ شترداری نه فقط پاسخ به ضرورت اقتصادی، بلکه به مثابه نوعی عشق و علاقه عاطفی، توان رویارویی با شرایط طبیعی و شغلی دشوار و نیز تجهیز نیروی روانی برای پرورش این حیوان را فراهم کرده است. شترداری علاوه بر تأمین نیاز اقتصادی، نشانه‌ای از نوعی عشق و علاقه عمیق عاطفی بین انسان و حیوان است. همین مؤلفه‌ها هستند که شخص را متقاعد و علاقه‌مند می‌کند تا اشتغال به پرورش این گونه سخت را برگزیند. (شاه حسینی و افرخته، ۱۳۹۹: ۲۹۰).

شترداری در کشور ما نیز سابقه دیرینه دارد و اقوام متعدد و فراوانی مانند قشقایی‌ها، باصری‌ها، اعراب فارس، ترکمن‌ها، بلوچ‌ها، قبایلی از خراسان و تعدادی از ایلات آذربایجان به نگهداری شتر پرداخته‌اند (پاپلی و خانیکی، ۱۳۷۹: ۲۱۶). در باب نشانه‌هایی از

شترداری در ایران می‌توان به کتیبه‌ها و سنگ‌نوشته‌های دورهٔ هخامنشی و مادها و نقش‌های روی دیوار تخت جمشید و نوشته‌های کتاب اوستا کتاب مقدس زرتشتیان اشاره نمود. باستان‌شناسان در کاوش‌های خود تبر برنزی را در جنوب شرقی ایران یافتند که به ۲۵۰۰ سال پیش از میلاد تعلق داشته و بر روی آن تصویر شتر دوکوهانه دیده می‌شود (گریشمن، ۱۳۶۶: ۸۷-۸۵).

بر اساس آمار دفتر امور مراتع سازمان منابع طبیعی و آبخیزداری کشور در سال ۱۳۹۷ تعداد بیش از ۱۸۰۰۰۰ نفر شتر و بیش از ده هزار خانوار شتردار در ایران وجود دارد و سه استان سیستان و بلوچستان، خراسان جنوبی و هرمزگان دارای بیشترین تعداد شتر هستند. جمعیت شترهای ایران اغلب در نواحی شرقی (سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی)، استان‌های هرمزگان، بوشهر، سمنان و حاشیه کویر مرکزی پراکنده‌اند. بقیه جمعیت شتر در سایر استان‌ها پراکنده‌اند (دفتر امور مراتع، ۱۳۹۷).

نزدیک ۵۶ میلیون هکتار از مراتع کشور در وضعیت کم پوشش گیاهی قرار دارند و دارای وضعیت فقیر و خیلی می‌باشند (اسکندری و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۰۱) که در آن بیشتر گیاهان شورپسند و خاردار مثل خارشتر، علف شور، تاغ، اسکمبیل، قیج، گز، درمنه می‌روید و شتر مهم‌ترین و گاهی تنها دامی است که با این اقلیم تطابق یافته و تولیدمثل و بازده اقتصادی دارد (زیبایی، ۱۳۹۳: ۱۵) و تقریباً هیچ رقابتی با سایر حیوانات و دام‌ها در مورد چرا و پیدا کردن غذا در طبیعت ندارد چرا که شتر حیوانی سخت‌جان است که در مقایسه با سایر چرندگان، علوفه بسیار کمی مصرف می‌کند و با شرایط مراتع خشک و نیمه‌خشک سازگاری بالایی دارد (Khan et al, 2003).

برخلاف سایر دام‌های اهلی که مسائل علمی پرورش آن دام‌ها پیشرفت فراوانی پیدا کرده و در بهبود و توسعه تولیدات دامی حاصل از آن‌ها به کار گرفته می‌شود در مورد شتر دانش رسمی کمتر توسعه پیدا کرده است و اطلاعات پرورش شتر بیشتر سینه به سینه از پدر به پسر انتقال یافته است و هم‌زمان بازتابی از فرهنگ، آداب و رسوم مردم عشایر و پرورش دهندگان شتر در هر منطقه است. شترداران مهم‌ترین گروه بهره‌برداران از مراتع

بیابانی بوده که همانند دامداران سایر احشام اهلی استفاده کننده از مراتع در بهره برداری و استفاده از مراتع بیابانی و نگهداری شترهای خود دارای یکسری مهارت‌ها و دانش بومی هستند که نتیجه تجربه پیوسته زمانی بس طولانی است. دانش بومی در طول زمان شکل گرفته و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود که از زوایای مختلف دارای اهمیت است (صالحی و همکاران، ۱۳۹۵:۳).

با توجه به اهمیت این حیوان در معاش بخشی از جمعیت و دانش بومی مرتبط با آن هدف اصلی این نوشتار مکتوب سازی و معرفی دانش و فنون و مهارت‌های بومی شترداری در قلمرو عشایر ایل کلکویی در استان قم بوده است که از سابقه دیرینه شترداری در منطقه مسئله قم برخوردارند ولی تاکنون پژوهش مستقلی در زمینه دانش و مهارت‌های بومی شترداری این عشایر انجام نشده است.

پیشینه پژوهش

مرتضی هنری (۱۳۵۴) در مقاله "شترداری در کویر" به بررسی جزئیات زندگی شتر از جمله تولیدمثل، داغ زدن بر شتر، نام گذاری و بیماری‌های شتر در نزد شتربانان خور در استان اصفهان پرداخته است و از جمله دانش‌های آنان بیان نموده که معتقدند شتر ماده در چهارسالگی قابلیت جفت‌گیری پیدا می‌کند و شتر نر هم از چهار تا پنج سالگی مست می‌شود و می‌تواند جفت‌گیری کند شتر نر در اواسط آذرماه مست می‌گردد و هر شتر نر (لوک) ۵۰ تا ۱۰۰ شتر ماده را جهت جفت‌گیری در اختیار می‌گیرد و در منطقه مستی لوک تا اواسط اردیبهشت‌ماه ادامه دارد و نیز به انواع داغ رایج در منطقه از جمله الف داغ، گل داغ، پنجه داغ، شمشیر داغ که شتر داران برای شناسایی شتر بر صورت یا پهلوی شتر می‌زنند اشاره می‌نماید.

همچنین بیان می‌نماید که شتربانان خور در سنین مختلف شتر نام‌های مختلفی برای شتر دارند از جمله به شتر نر در جوانی گعود و بعد لوک و در پیری پیره لوک و به شتر ماده در جوانی مجی بعد آروونه و در پیری پیره آروونه می‌گویند و در ادامه به مهم‌ترین

بیماری‌های شتر در منطقه از دیدگاه شتربانان از جمله گری، آردک، دلزلک، نهاز و استخوانک اشاره می‌نماید.

ناظر عدل (۱۳۶۵) بیان می‌کند با توجه به پراکندگی زیست شتر و همزیستی این حیوان با مردمان مناطق گرم و کویری اسامی مختلفی برای این حیوان در نظر گرفته شده است. با توجه به اینکه شتر ماده معمولاً در دی‌ماه و هر دو سال یک‌بار آبستن می‌شود و مدت باروری این حیوان هم حدود یک سال و بیست روز به طول می‌انجامد. بر این اساس واژگان بومی توسعه‌یافته است و بدین ترتیب در بعضی مناطق بچه شتر را تا یک‌سالگی «دیلاغ» و از یک‌سالگی تا سه‌سالگی، نرها را «لوکچه» و ماده‌ها را «مجی» می‌خوانند و از سه‌سالگی به بعد نرها را «لوک» و ماده را «ارونه» می‌گویند.

گلی زواره (۱۳۶۹) در مقاله‌ای به اختصاصات شتر، نام‌های شتر و شتر در اشعار شعرا و امثال اشاراتی داشته است.

مقدس و پیشنماز زاده (۱۳۷۶) در مقاله درآمدی بر شناخت نژادهای شتر در ایران علاوه بر اشاره به مبدأ و منشأ شترهای یک کوهانه و دوکوهانه در ایران در ارتباط با نژاد شتر کلکوئی بیان می‌کنند منطقه اصلی محل زیست این شتر استان فارس بوده است و در حدود دو‌یست سال پیش با ایل کلکوئی از فارس به اطراف قم برده شده و هنوز در اطراف قم و تهران موجودند از این شتران قبلاً جهت بارکشی و سواره در ارتش استفاده می‌شد و هنگی بنام شتران جماز وجود داشته است که در حقیقت بخش سواری نظام ارتش را تشکیل می‌داده و ایل کلکوئی وظیفه نگهداری این شتران را بر عهده داشته است.

ابراهیمی (۱۳۸۶) برخی از جلوه‌های فرهنگی و الگوهای معیشتی و اقتصاد مبتنی بر شترداری روستای فرخی در کرانه کویر مرکزی ایران در منطقه خور و بیابانک را به تصویر کشیده است و به بیان مراحل رشد و جفت‌گیری شتر، اسامی محلی شتر، داغ نهادن بر شتر و نقش شتر در اقتصاد معیشتی شترداران روستای فرخی و تولید فراورده‌هایی چون شیر و گوشت پرداخته است.

کریمی (۱۳۸۷) در پروژه کارشناسی خود تحت عنوان "بررسی اجمالی شترداری در منطقه دیر و مره از مراتع استان قم" مواردی چون تولیدمثل و زایش، نام گذاری شتر، شیر و فرآورده‌ها و بیماری‌های شتر را از دیدگاه شترداران محلی منطقه مورد بررسی قرار داده است

ترحمی (۱۳۸۹) در پژوهشی با نام "شتر و شترداری در فرهنگ مردم سمنان" به وضعیت پرورش شتر در استان سمنان با تأکید بر جایگاه فرهنگی آن پرداخته است. در این تحقیق به مواردی چون تولیدمثل و زایش، تغذیه و چرای دام در مراتع، نیاز آبی و تحمل تشنگی، تولید شیر و فرآورده‌های آن اشاره شده است.

بارانی و شهرکی (۱۳۹۱) در پژوهشی به بررسی شیوه سنتی شترداری و دانش بومی شترداران و ساربانان در مراتع کشور در منطقه کمیشان استان گلستان و باهدف شناخت و شناسایی اطلاعات رایج آنها از شترداری شامل دانش بومی مربوط به چرخه با تقویم فعالیت‌های شترداری و ساربانی، چراگاه گله شتر، موارد مربوط به تولیدمثل و زایش شتر، دام‌های همراه گله، جایگاه گله در شتر، نشانه گذاری در دام و تولیدات شتر مانند شیر و فرآورده‌های آن چون پشم و کرک همچنین گوشت پرداخته‌اند.

نوبهاری (۱۳۹۱) در کتابی با عنوان "گونه‌ها و نژادهای مختلف شتر" ضمن معرفی گونه و نژادهای مختلف شتر در جهان و ایران به اساس نام گذاری شترهای یک کوهانه پرداخته است و بیان نموده در گذشته در بسیاری از مناطق نام شتران از محل زیست یا نام قبیله یا عشیره‌ای که آنها را پرورش می‌دادند اقتباس می‌شده است.

باشتینی و فرزاد (۱۳۹۳) به بررسی وضعیت شترداری در شهرستان سبزوار و شناسایی مناطق پراکنش شتر در این شهرستان با استفاده از تجربیات شترداران منطقه و دانش بومی آنان پرداخته‌اند در این پژوهش به وضعیت تولیدمثل، اصطلاحات حرفه شترداری و پاره‌ای از اعتقادات محلی شترداران اشاره شده است.

افراخته و شاه حسینی (۱۳۹۶) به بررسی وضعیت شترداری و نقش آن در اقتصاد ساکنان روستای رضا آباد شاهرود پرداخته‌اند در این پژوهش به ویژگی‌های شترداران،

تعداد شتر، هزینه‌های شترداری (ساربانی، علوفه دستی در خشک‌سالی‌ها)، آب شرب، بهداشت و درمان، حمل‌ونقل، میزان درآمد، مبادلات و معاملات (خرید نهاده‌ها و فروش تولیدات)، تلفات و میزان خسارات وارده به شترداران پرداخته شده است ایشان بیان می‌کنند که شتر می‌تواند به‌طور قابل‌توجهی معیشت بسیاری از ساکنان روستاها و شهرهای کوچک حاشیه کویر را به شرط بهبود و اصلاح روش‌های سنتی شترداری و تلفیق دانش بومی با دانش رسمی بهبود بخشد.

سرکبیری (۱۳۹۶) به دانش بومی در زمینه رفتارشناسی شترهای نر (لوک) به ویژه در زمان مستی و معیارهای انتخاب لوک برتر از دیدگاه شترداران محلی و بومی منطقه جنوبی استان سمنان پرداخته است و شاخص‌هایی چون پشم زیاد، اندام مناسب، قد و قامت بلند، مادران قوی هیکل و پرشیر، رنگ‌های خاص چون سرخ، سرخ آتشی و سیاه، کوهان تیز و بلند، سروکله بزرگ، دلیری و جنگجویی، بومی و محلی بودن را معیارهای انتخاب لوک گله، موردنظر شترداران بومی بیان نموده است.

شاه حسینی و افراخته (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان دانش بومی شترداران در توسعه همساز با محیط بخشی از دانش بومی شترداران حسن‌آباد دامغان را در زمینه‌های انتخاب لوک، جفت‌گیری، آبستنی، زایمان، شیرخوارگی، رگا، شیردهی شتر، ترکیب گله، نام‌گذاری شتر، داغ و دُرُوشم و بیماری‌های شتر و نحوه درمانان به شیوه سنتی معرفی کرده‌اند.

شاه حسینی و افراخته (۱۳۹۹) به گردآوری و تحلیل ویژگی‌های شتر در دو بخش صفات صوری و عرضی در ادبیات عامه مردم استان سمنان به ویژه در بین شترداران و ساربانان پرداخته‌اند در این پژوهش باورها، ضرب‌المثل‌ها، چیستان‌ها، ترانه‌ها، حکایت‌ها، و افسانه‌های مردم سمنان و شترداران و ساربان بیان شده است و در بخش حکایت‌ها و افسانه‌ها داستان چله پیرزن، داستان احساسی بودن شتر و اشتر خجوی را بیان کرده‌اند.

شاه حسینی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان جایگاه شتر و ساربانی در ادبیات شفاهی ایل الیکایی به نقش اقتصادی شتر و سودآوری محصولات مختلف آن مانند کود، پشم و

دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر...، گویا و همکاران | ۱۱

گوشت و جایگاه شتر در ادبیات شفاهی ایل الیکایی مانند آواها، باورها، ترانه‌ها و دوبیتی‌ها، ضرب‌المثل‌ها، اصطلاحات شترداری و نیز اسامی شتر و داغ و نشان زدن آن پرداخته است.

شاه حسینی (۱۴۰۰) به استناد مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و مصاحبه با شترداران عشایر طایفه چوداری شهرستان شاهرود، باورها، ترانه‌ها و حکایت‌های ویژه شترداران و ساریان را بیان نموده است.

اگرچه تحقیقات اشاره شده بخشی از دانش بومی شترداران را منعکس می‌کند لیکن با کاوش و انتشار دانش بومی شترداری از مناطق مغفول (در این مقاله عشایر پرورش‌دهنده شتر در استان قم) زمینه برای تکمیل و ارتقا پروری دانش در زمینه‌هایی چون زبان‌شناسی و لغت‌شناسی، ادبیات شفاهی، مدیریت منابع طبیعی و شترداری بیش از پیش فراهم شده و امکان ایجاد شاخه‌ای از علم که در این سرزمین ریشه دارد به تدریج فراهم می‌گردد.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

استان قم، در شمال غرب مرکز ایران واقع شده و وسعت آن ۱۱۵۲۶ کیلومتر مربع است که این مقدار معادل ۷ درصد از مساحت کل کشور را شامل می‌شود که با توجه به تنوع ناهمواری دارای سه نوع آب و هوای گرم و خشک، آب و هوای گرم و نیمه‌خشک و آب و هوای معتدل کوهستانی می‌باشد (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۹: ۱۰-۲) که مراتع قلمرو عشایر ایل کلکویی جزو مناطق با آب و هوای گرم و خشک استان قم می‌باشد و در فاصله ۳۳ کیلومتری شمال و شمال شرق (۱۲ کیلومتری از طرف شرق و ۵۵ کیلومتری از طرف غرب) مرکز شهرستان قم قرار گرفته است. این منطقه با وسعت ۲۱۱۵۶۱ هکتار در محدوده جغرافیایی $38^{\circ} 56' 50''$ تا $51^{\circ} 42' 52''$ طول شرقی و $36^{\circ} 29' 34''$ تا $37^{\circ} 07' 35''$ عرض شمالی واقع شده است.

از لحاظ سیمای کلی منطقه به صورت دشت می‌باشد که با شیب کم به سمت دریاچه نمک و حوض سلطان کشیده شده است خاک‌های این منطقه بیشتر شور و قلیایی است. ترکیب گیاهی و سیمای رویشی منطقه تحت تأثیر تغییرات سطح سفره آب زیرزمینی و شوری خاک، کاملاً تغییر می‌نماید به طوری که سیمای گیاهی در نیمه غربی به صورت بوته‌زار، در مرکز درختچه‌زار، در بخشی از شرق بوته‌زار - درختچه‌زار و در شرقی‌ترین قسمت‌ها بوته‌زار - علف‌زار و در بخش جنوب شرقی نیز به صورت بوته‌زار - درختچه‌زار درآمده است. فراوان‌ترین عنصر گیاهی در خاک‌های غیرشور درمنه دشتی و در اراضی شور اشنان، گز، باتلاقی شور و تاغ است.

محدوده مورد مطالعه مشمول تعداد یازده سامان عرفی است که بخشی از آن حدود ۱۵۰ سال قبل به عنوان چراگاه احشام دولتی مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفته است و عشایر ایل کلکویی نیز در مجاورت با دام ارتش، دام خود را در این مراتع تعلیف می‌کرده‌اند که پس از پیروزی انقلاب اسلامی مراتع منطقه مورد ممیزی قرار گرفته و برای همه آنها پروانه چرا بنام عشایر ایل کلکویی صادر گردیده است.

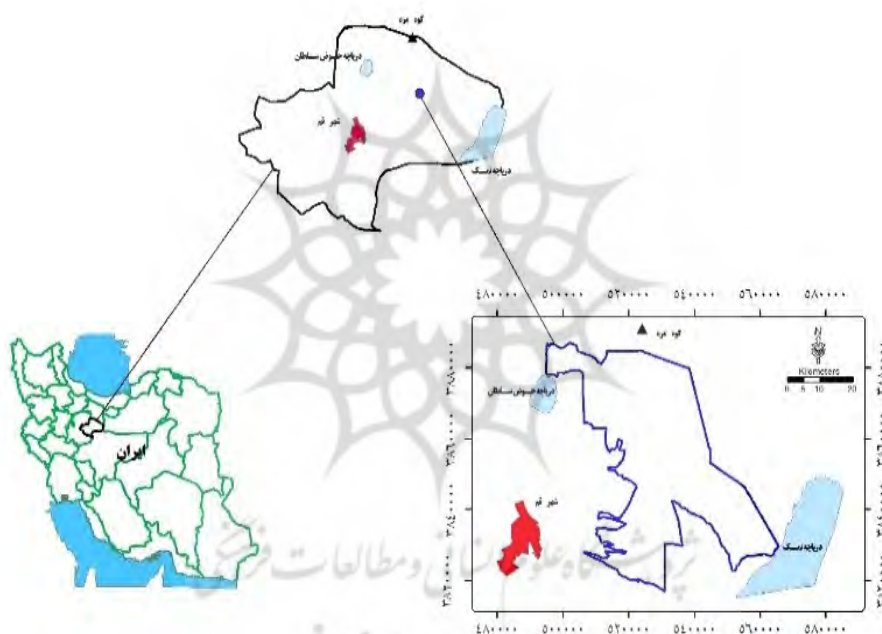
وجود مراتع بیابانی سبب شده شترداری در این منطقه رونق یابد و مهم‌ترین ناحیه پرورش شتر در استان قم باشد. شترداران منطقه به علت نداشتن مراتع میان‌بند و بیلاقی از اوایل پاییز وارد مراتع منطقه شده و تا اواخر بهار به صورت مشاعی از عرصه مرتع استفاده می‌کنند بیشتر مردم منطقه از عشایر ایل کلکویی هستند و با گویش و زبان محلی کلکویی و زبان فارسی سخن می‌گویند و در روستاهای منطقه ساکن بوده و اقتصاد آنها بر پایه دامداری و شترداری استوار است (گویا و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۱۰).

به گفته مطلعین محلی عشایر ایل کله کوهی، بومی منطقه فعلی‌شان نبودند بلکه حدود ۳۰۰ سال پیش (اوایل حکومت قاجاریه) از منطقه فارس به اطراف تهران و ساوه کوچانده شده‌اند. کله کوهی‌ها هدف از سکنی گزیدن اجدادشان در منطقه کنونی را ساریانی و نگهداری از دواب سلطنتی و شترهای دربار قاجاریه ذکر می‌کنند اینکه کله کوهی‌ها قبل از استقرار در منطقه فعلی وابسته به چه ایل و طایفه‌ای بودند اطلاع دقیقی در دست نیست و

دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر...، گویا و همکاران | ۱۳

فقط برخی اقوال خاستگاه اصلی و وابستگی ایلی آنها را مربوط به منطقه و عشایر کوه مره سرخی در فارس می‌دانند.

در دوره قاجاریه در محور و کانون اصلی انتقال کله کوهی‌ها به محدوده کوچ و استقرار فعلی چهار نفر (چهار برادر) به نام‌های حاج باروئی، حاج مظفرخان، حاج پاسدار خان و سیف خان قرار داشتند و بقیه خانواده‌های عشایر کلکویی به همراه آنها به این منطقه آمده‌اند (رحمتی زاده و بارانی، ۱۳۹۱:۳۵۸).

شکل ۱- نقشه منطقه مورد مطالعه

روش تحقیق

این تحقیق به کیفی - توصیفی صورت گرفته است و در مسیر تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات از سال ۱۳۹۷ به صورت حضور پیاپی و بعضاً سکونت موقت و همراهی با

شترداران و ساربانان در منطقه برای دریافت بسیاری از اطلاعات در زمینه پژوهش از طریق مشاهده مستقیم و مشارکتی، مصاحبه باز و آزاد اقدام شد و با توجه به شناختی که شترداران بومی از محقق داشتند یک رابطه صمیمی و دوستانه بین آنها برقرار بود و نظر به تجربه کاری محقق شناسایی خبرگان محلی برای وی آسان و راحت بود.

در مورد ویژگی‌های افراد مورد مصاحبه و نحوه انتخاب افراد مورد مصاحبه پس از انتخاب سامان عرفی به تناسب جمعیت شترداران با تعداد افراد حائز شرایط مصاحبه گردید این افراد آشنا با دانش بومی شترداری، اغلب میان‌سال و مسن و باتجربه و از خبرگان محلی بودند بنابراین در مورد زمینه پژوهش مورد بحث خبرگان محلی و باتجربه و به خصوص شتردارانی که مسن‌تر و تجربه زیستی زیادی در مورد موضوع داشتند بیشتر مورد توجه قرار گرفتند زیرا در برخی از موارد دانش بومی شترداری از جمله بعضی از بیماری‌ها و روش درمان آن به مرور زمان فراموش شده بود لاجرم باید از لابه‌لای خاطرات گروه مسن‌تر آنها را استخراج کرد. در مواردی از تحقیق که نیاز به حضور در عرصه بود شترداران و ساربان خبره محقق را همراهی می‌کردند.

با توجه به اینکه شترداران منطقه از گویش و زبان محلی برخوردار بودند و مفاهیم و موضوعاتی وجود داشت که نیاز به ترجمه و تفسیر دقیق داشت و ممکن بود به صورت نادرست به دست افراد نیمه‌حرفه‌ای ترجمه شود بنابراین در این راستا جهت انجام درست تحقیق، این مشکل با همراه داشتن چند فرد مطلع و باسواد از شترداران بومی برطرف شد. انجام مصاحبه‌های گروهی و انفرادی اغلب در محل‌های زندگی شترداران و گاهی در بیابان در درون چادر و سایه‌بان یا همراه شترداران و ساربانان که در بیابان مشغول چرانیدن شتران بودند صورت می‌گرفت.

این مصاحبه‌ها در مورد هر موضوع تا جایی تکرار می‌شد که پاسخ‌های تکراری برای محقق میدانی اثبات می‌گردید و ادامه مصاحبه‌ها نکته جدیدی را به یادداشت‌ها اضافه نمی‌نمود. در طول جریان تحقیق یادداشت‌ها و موارد ضبط شده مرور و خلأ کار مشخص شده و برای کاهش میزان اشتباهات در حین نوشتن و ضبط مطالب، اگر ابهامی وجود

داشت با مصاحبه شونده‌ها تماس تلفنی نیز برقرار می‌شد و در صورتی که امکان تماس تلفنی نبود موارد یادداشت و در مرحله بعدی دوباره سعی می‌شد از همان پرسش شونده یا سایرین پاسخ مجدد دریافت شود. اطلاعات گردآوری شده از مصاحبه‌های حضوری در محل مصاحبه علاوه بر اینکه در دفتر یا لب تاب یادداشت می‌گردید از آن فیلم و ضبط نیز تهیه می‌گردید. زمان مصاحبه در کیفیت آن بسیار مهم بود لذا از قبل با آنها هماهنگی می‌گردید.

یافته‌ها

نام‌گذاری شتر در بین عشایر ایل کلکویی

عشایر ایل کلکویی برای نام‌گذاری شتر از معیارهای متعدد از جمله سن، قیافه و زیبایی، رنگ، محل زیست و خرید، نام افراد، هیکل و قد، شکل گوش و میزان رام بودن آن استفاده می‌نمایند

نام‌گذاری شتر بر اساس سن و سال

در بین عشایر ایل کلکویی، شتر در سال‌ها و سنین مختلف به نام‌های گوناگون نام‌گذاری می‌گردد. همان‌طور که در جدول شماره ۱ ارائه شده است. شتر ماده یا نر را از بدو تولد تا یک‌سالگی «گره اُشتر» می‌نامند و شتران ماده را از یک‌سالگی تا پنج‌سالگی «مَجی» و شتران نر را از یک‌سالگی تا سه‌سالگی «جَلَب» و از سه‌سالگی تا چهارسالگی «جُنْگ» می‌نامند. همچنین شتران ماده را از پنج‌سالگی به بعد «آروونه» و شتران نر را از بدو ورود به پنج‌سالگی «لوک» می‌نامند (سیفی، ۱۳۹۹: یادداشت ۱۳). به‌طور کلی شتر ماده در جوانی «مَحلیل» یا «مَجی» و بعد «آروونه» و در پیری «پیر آروونه» و شتر نر در جوانی «جَلَب» بعد «جُنْگ» و بعد «لوک» و در پیری «پیر لوک» نامیده می‌شود.

جدول ۱- اسامی شتر بر مبنای سن در بین عشایر ایل کلکویی

سن شتر	اسامی برای شتر	سن شتر	اسامی برای شتر ماده
از بدو تولد تا یک‌سالگی	کره آشتر-دیلاغ	از بدو تولد تا یک‌سالگی	گره آشتر - دیلاغ
یک تا دو سالگی	مخلیل (جَلَب دو سال)	یک تا دو سالگی	مخلیل یا مَجی یک سال
دو تا سه سالگی	جَلَب (جَلَب سه سال)	دو تا سه سالگی	مَجی دو سال
سه تا چهار سالگی			مَجی
چهار تا پنج سالگی			مَجی نُو
از پنج سال به بالا	جنگ	سه تا چهار سالگی	آروونه
-	لوک	از شروع پنج‌سالگی به بعد	-

اسامی شتر بر مبنای رنگ

رنگ شترها به علت دامنه رنگ متفاوت، مشخصه هر شتر به حساب می‌آید و یکی از مواردی است که اهمیت ویژه‌ای بین شترداران بومی دارد. به طوری که یکی از خصوصیات لوک برتر، سیاه یا قرمز بودن رنگ آن است. همان‌طور که در جدول ۲ ارائه شده است در بین شترداران ایل کلکویی بر اساس رنگ، شتر به اسامی مختلفی از جمله سرخ آتشی، زرگه، صابونی، سیاه زاغی یا تی تی، گومینی (که بهترین رنگ بین رنگ‌های شتر از نظر شترداران بومی می‌باشد) خنجری، برفی، شهگز، مهتاب، شکری، زرد، دورگ شکر، دورگ سرخ، سیاه و سرخ نامیده می‌شود (داروغه حسینی کلکو، ۱۳۹۸: یادداشت ۸).

جدول ۲- اسامی شتر بر مبنای رنگ در بین عشایر ایل کلکویی

ردیف	رنگ	اسم شتر
۱	شتر سرخ و سیاه، سرخ پررنگ	سرخ آتشی
۲	شتر خاکستری (رنگی بین قهوه‌ای تیره و سفید)	زرگه
۳	شتر به رنگ سیاه و زرد	صابونی
۴	شتر به رنگ یک دست سیاه مانند زاغ	سیاه زاغی یا تی تی
۵	شتر به رنگ سیاه و قرمز یا سیاه و سرخ که بهترین رنگ بین رنگ‌های شتر از نظر شترداران می‌باشد.	گومینی
۶	شتر سفید	شتر برفی
۷	شتر سبز مانند	شهگز
۸	: شتر سرخ جگری، خاطرخواه، زیبا، قشنگ	شتر خنجری
۹	شتری که رنگ آن براق باشد	مهتاب
۱۰	شتر سفید مایل به کرم	شکری
۱۱	شتری که زردرنگ است	زرد
۱۲	شتر به رنگ زرد و سفید	دورگ شکر
۱۳	شتر به رنگ سیاه و سرخ	دورگ سرخ
۱۴	شتری که به رنگ سیاه می‌زند	سیاه
۱۵	شتری که به رنگ سرخ می‌زند	سرخ

اسامی شتر بر اساس نام خان‌ها و افراد

در بین شترداران عشایر ایل کلکویی بعضاً اسم شتر از نام خان و نیز پرورش‌دهنده آن اقتباس می‌گردد مانند نژادهای شتری که از نسل شترهای یکی از خان‌های عشایر در گله باشد به نام‌های محسن خانی، اسفندیارخانی، خانباز و گل محمدی نامیده می‌شوند. همچنین نام شتر به اسم افرادی که آن را پرورش داده‌اند و از آنها خریداری شده مثلاً به نام‌های شتر منوچهری، گل قاسمی، حاج امیری، احمد اکبری و شیرین خانمی نامیده می‌شوند (جمالی، ۱۳۹۸: یادداشت ۴).

اسامی شتر بر اساس قیافه و زیبایی

قیافه و زیبایی شتر از جمله یکی از موارد است که مبنای نام‌گذاری شتر در بین شترداران عشایر ایل کلکویی می‌باشد با توجه به قیافه و زیبایی که شتر دارد و میزان علاقه و خاطرخواهی که صاحب آن نسبت به شتر دارد شتر به اسامی مختلفی همچون آروونه شیدا، آروونه دلبر، شاه‌پسند و آروونه دستمال (پشم پای شتر آویزان می‌باشد) نامیده می‌شود (زربانو، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۱).

اسامی شتر بر مبنای قد و هیكل، شكل گوش و اندازه دم

بر مبنای قد و هیكل، شكل گوش، دم، دماغ و اندازه پستان، شتر به اسامی گوناگونی از جمله آروونه کوتاه، آروونه بلند، کلفتو، گردن بلند، گُل دم، گوش خرگوشی، گوش اسبی، پوزه کج (دماغ کج) و گلون بلند (شتری که پستان آن بلند است) نامیده می‌شود (جمالی کلکو، ۱۳۹۹: یادداشت ۴).

اسامی شتر بر اساس محل زیست و مکان خرید

شترانی که در مناطقی خارج از قلمرو ایل کلکوئی پرورش داده شده و سپس به قلمرو آنها منتقل شده به نام مکانی که پرورش یافته و خریداری شده نامیده می‌شوند. مانند «آروونه مهابادی»، «ورامینی» که زادگاه آن مهاباد یا ورامین بوده و سپس خریداری شده و به منطقه منتقل شده است (احمدی، ۱۳۹۹: یادداشت ۱).

اسامی شتر بر اساس زنگوله و تزئینات

شترانی که مهره‌های رنگی که به گردن آنها می‌اندازند و تزئین می‌نمایند شتر «گوم پلی» نامیده می‌شوند. و از نمونه‌های دیگر به اسامی «شتر زنگی»، شتر «قورچه ای» می‌توان اشاره نمود (کورگل، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۹).

اسامی شتر بر اساس نحوه تغذیه از زمان تولد

شترداران ایل کلکویی کره اشتری را که از بدو تولد همراه مادرش بوده و شیر کافی خورده و از آن جدانشده شتر «شیرخوار» می‌گویند (داروغه حسینی کلکو، ۱۳۹۸: یادداشت ۷).

اسامی شتر بر اساس میزان رام بودن

میزان رام بودن شتر معیاری برای نام‌گذاری شتر در بین شترداران عشایر کلکویی می‌باشد به طوری که شترهای وحشی را «یال تور» و خیلی وحشی را «یاقی یا قنگه ای» (شتر خیلی وحشی) می‌نامند (کورگل، ۱۳۹۹: یادداشت ۱۸).

سایر نام‌گذاری‌ها

مبنای نام‌گذاری شتر در بین شترداران عشایر ایل کلکویی در منطقه متنوع می‌باشد. برای مثال شترداری که شتر خود را گم کرده بعد از آن در مرنجاب کاشان یا کوه‌های دروازه امام در ورامین پیدا می‌کند از آن بعد شتر «مرنجویی» یا شتر «کوهی» نامیده می‌شود. و نیز به شتری که کره اشتر آن را برای کمک در جنگ اهدا می‌کردند «شتر دولت» می‌نامند (داروغه حسینی کلکو، ۱۳۹۸: یادداشت ۷).

جدول ۳- اسامی شتر بر مبنای معیارهای متعدد در بین شترداران عشایر ایل کلکویی

اسم شتر	معیار نام‌گذاری
محسن خانی، اسفندیاری خانی، خانباز، گل محمدی، منوچهری،	نام خان‌های منطقه و افراد
شیدا، دلبر، شاه‌پسند، مرجان	قیافه و زیبایی
آروونه کوتاه، آروونه بلند، کلفتو	قد و هیكل
مه‌بادی، ورامینی، زاهدانی	محل زیست و مکان خرید
گوم پلی	تزیینات که به گردن شتر می‌آویزند
شتر مرنجویی، شتر کوهی	محل پیدا شدن پس از گم شدن
شتر یال تور، یاقی، قنگه ای	بر اساس میزان وحشی و رام بودن

شتر شیرخور	بر اساس مدت زمان شیر خوری
شتر دولت	بر اساس شتری که دیلاقی که برای جبهه اهدا می‌کردند.
گوش اسبی، گوش خرگوشی، شل گوش، شیر گوش، گوش کُل	شکل، اندازه و حالت گوش
گلون بلند، گلون کوتاه	اندازه گلون (پستان)
شتر زنگی	طول مدت زمان زنگ در گردنش
شتر قورچه ای	داشتن زنگوله
گردن کُل، گردن بلند، دم کُل، شال دم	اندازه گردن و دم
پوزه کج، دماغ کج	شکل پوزه و دماغ
حلقه پشم، قره پشم	میزان تراکم، حالت و شکل پشم

تشخیص سن در شتر

بر اساس تجربیات شترداران بومی منطقه، تشخیص سن شتر از روی دندان، قیافه و شکل ظاهری شتر صورت می‌گیرد به طوری که شترداران بومی اظهار می‌دارند حتی از روی راه رفتن شتر سن آن را تشخیص می‌دهند. شترداران عشایر ایل کلکویی از دو روش برای تشخیص سن شتر استفاده می‌کنند.

دندان

از دیدگاه شترداران بومی شتر از بدو تولد در لثه پایین خود دندان‌های شیری دارد ولی دندان‌های شیری آن از حدود ۱۰ تا ۱۵ روزگی پس از تولد ظاهر می‌گردند و بعد از دو ماه ۴ دندان و پس از سه ماه ۶ دندان شیری پیش روی لثه پایین شتر تکمیل می‌گردد که تا سه سالگی سائیده و کوچک شده و هنگامی که شتر به چهارسالگی رسید فاصله این دندان‌ها از هم زیاد می‌گردد و هنگامی که شتر به ۵ سالگی رسید دندان‌های شیری طی سه سال شروع به ریزش کرده و دندان‌های دائمی جایگزین آن می‌گردند.

بدین ترتیب که ابتدا در سن ۵ سالگی دو دندان شیری پیشین جلویی (وسطی) می‌افتد و بجای آن دو دندان محکم دائمی بیرون می‌آید در سال ششم دوتای دیگر از دندان‌های

شیری دو طرف دندان‌های سال پیش می‌افتد و بجای آن دو دندان دائمی بیرون می‌آید و در سال هفتم دو دندان باقی‌مانده شیری می‌افتد و بجای آن دو دندان دائمی بیرون می‌آید بدین ترتیب تا هفت‌سالگی دندان‌های پیشین شتر تکمیل می‌گردد و بعد از آن هیچ رشدی ندارد.

در ادامه در سن هفت‌سالگی در لوک دندان‌های نیش (چهار دندان) دو تا در آرواره پایین و دو تا در آرواره بالا شروع به رشد می‌کنند (که پس از رشد کامل در بقر انتهای آن‌ها به شکل قلاب می‌باشد) و در آروونه در نه‌سالگی دندان‌های نیش آرواره پایینی و بالایی بیرون می‌آیند ولی نیش آرواره بالایی رشد چندانی ندارند. بعد از بیرون آمدن نیش‌ها نیز بین سه تا پنج سال شترداران تا حدودی سن شتر را تعیین می‌کنند ولی بعد از آن تعیین سن شتر بر حسب دندان مشکل می‌گردد و کارایی ندارد (زربانو، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۱).

به‌طور کلی رشد دندان‌های شتر در ده‌سالگی تکمیل می‌گردد و بعد از آن هیچ رشدی ندارند و کم‌کم با افزایش سن و از حدود پانزده‌سالگی به بعد دندان‌های شتر شروع به سائیده شدن، کوچک و کند شدن می‌کنند. این باور وجود دارد که تقریباً از ۲۵ سالگی به بعد شتر دندان‌هایش از حالت دندانی برگشته به کلی سائیده می‌شود و تحلیل رفته است. نتایج تعیین سن بر اساس دندان در بین عشایر کلکویی در جدول ۴ ارائه گردیده است.

جدول ۴- تعیین سن شتر بر اساس دندان در بین عشایر ایل کلکویی

سن شتر ماده	سن شتر نر	زمان رویش دندان
۱ تا ۳ سال	۱ تا ۳ سال	بیرون آمدن شش دندان شیری و رشد کامل آن
۴	۴	ایجاد فاصله بین دندان‌های شیری و سائیده شدن آن
۵	۵	افتادن دو دندان پیشین شیری وسطی و جایگزین شدن آن با دو دندان دائمی
۶	۶	افتادن دو دندان شیری اطراف دندان وسطی و جایگزین شدن با دو دندان دائمی
۷	۷	افتادن دو دندان شیری باقی‌مانده و جایگزین شدن با دو دندان دائمی
-	۷	رویش دندان نیش در لوک
-	۸	یک سال بعد از رویش دندان نیش در لوک
-	۹	دو سال بعد از رویش دندان نیش در لوک
۹	-	رویش دان نیش در آروونه

۱۰	۱۰	سه سال و یک سال پس از رویش دندان نیش به ترتیب در لوک و آروونه
۱۱	۱۱	چهار سال و دو سال پس از رویش دندان نیش به ترتیب در لوک و آروونه
۱۲	۱۲	پنج سال و سه سال پس از رویش دندان نیش به ترتیب در لوک و آروونه
۱۳	۱۳	شش سال و چهار سال پس از رویش دندان نیش به ترتیب در لوک و آروونه

از روی ظاهر و قیافه

شترداران و ساربانان منطقه که تجربه کافی در زمینه شتر و شترداری دارند از روی تغییراتی که با افزایش سن روی ظاهر شتر رخ می‌دهد سن شتر را تا حدودی تخمین می‌زنند. بر اساس تجربیات آنان شتر از ۱۵ سالگی به بعد موهای زیر چانه و دم و پشت گردنش شروع به سفید شدن می‌کند و در ۲۰ سالگی کاملاً موهای دم و چانه و گردنش سفید می‌گردد و لب پایین آروونه افتادگی پیدا کرده و شل می‌شود. اطراف فرج می‌افتد، حرکات شتر کند می‌گردد و دندان‌هایش سائیده می‌گردد به طوری که از ۲۵ سالگی به بعد کلاً دندان‌هایش سائیده و تحلیل رفته است.

«حداکثر سن شتر در منطقه ۳۰ سال بیان شد آروونه در سن ۸ تا ۱۰ سالگی بهترین کارایی را دارد و تا ۱۵ سالگی کارایی مفید دارد از آن به بعد روبه پیری می‌رود. لوک در سنین ۱۰ تا ۱۲ سالگی بهترین کارایی را دارد و به آن «لوک کار» می‌گویند و تا ۱۸ سالگی کارایی مفید دارد از آن به بعد تا ۲۵ سالگی از کارایی آن به تدریج کاسته می‌گردد از ۲۵ سالگی به بعد دیگر کارایی چندانی ندارد و از گله حذف می‌شود» (عسگری کلکو، ۱۴۰۰: یادداشت ۱۴).

نشانه‌گذاری شترها در بین شترداران عشایر ایل کلکویی

شترداران عشایر ایل کلکوئی به مانند سایر دامداران و عشایر ایران از قدیم برای اینکه بتوانند دام‌های خود از جمله شتران را از دیگر دام‌ها شناسایی و متمایز کنند از نشانه‌ها و علائم مختلفی استفاده می‌کرده‌اند نشانه‌گذاری شترها در بین شترداران بومی منطقه به دو

شیوه انجام می‌شود یکی داغ زدن بر صورت شتر و دیگر نشان روی گوش می‌باشد و گاهی تعدادی از شتر داران از هر دو نشان استفاده می‌کنند.

جنس و اشکال ابزار داغ گذاری در منطقه

ابزار داغی در منطقه از فلز آهن ساخته شده است و دارای ساختار مشخصی می‌باشند بر اساس نوع نشان هر شتر دار به اشکال و اندازه‌های بزرگ‌تر یا کوچک‌تر ساخته می‌شوند. ابزار داغی دارای یک دسته بوده به‌اندازه ۴۰ تا ۵۰ سانتی‌متر از جنس فلز که نگهدارنده بخش اصلی است که در انتهای آن نشانه داغی وجود دارد.

محل مناسب و سن داغ گذاری در منطقه

«شترداران بومی منطقه موقعی که می‌خواهند بچه شتر را از مادرش جدا کنند و برای تمایز شترانشان از شتران دیگران او را نشانه‌گذاری می‌نمایند. آن‌ها از حدود سن یک‌سالگی نشانه داغ را در صورت و بین دماغ و چشم شتر یا بندرت روی گردن حک می‌کنند معمولاً داغ زدن روی ران انجام نمی‌دهند چون اظهار می‌دارند روی آن را گل‌ولای می‌گیرد و تشخیص و شناسایی را برای شترداران مشکل می‌گرداند» (کورگل، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۷).

نحوه، زمان و مکان مناسب داغ گذاری

در منطقه زمان داغ گذاری در فصل پاییز می‌باشد و شترداران بومی معتقدند بهترین زمان داغ کردن فصل پاییز و اوایل بهار می‌باشد زیرا داغ گذاری در فصل زمستان به علت سردی هوا و در فصل تابستان به علت گرمای هوا سبب عفونت و تورم یا به اصطلاح کرم‌گرفتگی محل داغ می‌گردد. با توجه به اینکه شتران ایل کلکوئی به صورت آزاد در مراتع چرا می‌کنند این کار را نمی‌توان به‌آسانی در بیابان انجام داد بنابراین شترداری که قصد انجام داغ گذاری را دارد شترهای خود را در یک روز مشخص از فصل پاییز (معمولاً

اوایل پاییز) در یک محوطه یا جایگاه بسته نزدیک روستا یا بهاربند خاکی در بیابان که به آن «کُنال» می‌گویند جمع‌آوری می‌نمایند. و در گوشه‌ای از جایگاه آتش روشن کرده و ابزار داغ‌گذاری را با آن گداخته می‌کنند.

با توجه به اینکه برای نشان‌گذاری لازم است شتر توسط افراد ماهر گرفته شود و روی زمین خوابانده شود برای این کار نیاز به ۸ تا ۱۰ نفر می‌باشد اگر تعداد خانواده شتردار کافی باشد این کار را به کمک هم انجام می‌دهند ولی اگر کافی نباشد از شترداران دیگر کمک می‌گیرند عمدتاً شترداران برای نشان‌گذاری همچنان که از قدیم مرسوم بوده از هم کمک می‌گیرند و یک هفته قبل از روز داغ‌گذاری باهم هماهنگ می‌نمایند.

نحوه نشان‌گذاری به بدین طریق است که چند نفر به گله شتری که برای داغ‌گذاری در جایگاه جمع‌آوری کرده‌اند هجوم می‌برند و شتر هدف را دنبال و محاصره می‌کنند و با طنابی که در دست دارند به دور پاهای شتر می‌پیچانند یا افرادی که معمولاً مهارت در گرفتن شتر و زمین زدن آن دارند با گرفتن دم یا گردن شتر و با یک چرخش یا پیچاندن ناگهانی و سریع آن را بر روی زمین می‌اندازند بعد از زمین خوردن شتر تعدادی از افراد پاها و دست‌های شتر و یکی دو نفر نیز گردن و سر شتر را نگه می‌دارد در این هنگام نشان‌گذار نشان داغ را که از قبل گداخته کرده در صورت بین چشم و بینی حک می‌نماید یا اگر بخواهند نشان‌گذاری بر روی گوش را انجام دهند نشان‌گذار با یک چاقوی تیز گوش را به اشکال مختلف برش می‌دهد بعد از نشان‌گذاری یک نفر محل داغ یا نشان روی گوش را برای جلوگیری از عفونت با روغن منداب یا آب‌نمک ضدعفونی و سرد می‌نماید.

در قدیم که روغن منداب وجود نداشته شترداران بومی شاخ بز، پشم شتر یا نم‌را می‌سوزاندند و خاکستر آن را روی جای داغ می‌ریختند تا عفونت نکند که با پیدایش روغن منداب این روش در منطقه منسوخ شده است. مراسم نشان‌گذاری برای هر خانوار شتردار هر سال یک‌بار انجام می‌گیرد. نقش زنان عشایر در نشان‌گذاری دود کردن اسفند، آماده کردن روغن منداب، آب‌نمک، صبحانه و طبخ غذا با گوشت شتر برای نهار می‌باشد. انجام نشان‌گذاری با شور و هیجان خاصی صورت می‌گیرد و خیلی از

خانواده‌های شتردار برای تماشا حضور دارند و می‌تواند یکی از پتانسیل‌های گردشگری در امر سرگرمی، تفریح و آشنایی با رسومات عشایر برای خانواده‌های شهری و منبع درآمدی برای شترداران باشد.

انواع نشانه‌گذاری در منطقه

الف) داغی

از قدیم مرسوم بوده هر خانواده داغ و نشان خود را داشته باشد البته بعضاً علاقه و سلیقه در طراحی آن نقشه داشته است مثل داغ بنز که شتردار از علامت شرکت بنز استفاده نموده است. از انواع اشکال داغی در بین شترداران عشایر ایل کلکویی به موارد زیر اشاره می‌گردد

به صورت اعداد زوج یا فرد فارسی

داغ به صورت اعداد فارسی که در صورت شتر حک می‌گردد مانند یک داغ به مفهوم بنام خدا (۱)، هفت داغ (۷)، پنج داغ (۵)، هفتادوپنج داغ (۷۵)، بیستوپنج داغ (۲۵) پنجاهویک داغ (۵۱).

به صورت حروف فارسی

که معمولاً حرف اول اسم یا نام کامل و یا نام خانوادگی شتر دار می‌باشد مانند عین داغ (ع)، داغ صفدر. (صفر)

به صورت حروف یا اعداد لاتین

از داغ به شکل حروف یا اعداد لاتین استفاده می‌کنند مانند اچ داغ (H) بی داغ (B)، ام داغ (M) نه داغ (۹).

سایر داغ‌ها به اشکال مختلف

۱- الف داغ یا دماغ داغ یک خطی است که معمولاً روی بینی حک می‌کنند و به آن دماغ داغ نیز می‌گویند.

- ۲- مهر داغ (کبریتی): به صورت یک مستطیل چهارگوش می‌باشد که به آن داغ کبریتی نیز می‌گویند.
- ۳- پا مرغی: به صورت پنجه مرغ می‌باشد.
- ۴- بعلاوه داغ: به صورت علامت به اضافه می‌باشد (+).
- ۵- داغ نعل اسبی: به صورت نعل اسب می‌باشد.
- ۶- ستاره داغ: به صورت علامت ستاره می‌باشد.
- ۷- تشدید داغ: به صورت علامت تشدید می‌باشد.
- ۸- حلقه داغ: به صورت یک دایره می‌باشد.

ب) نشان و برش روی گوش

در منطقه جهت اثبات مالکیت بر شتران علاوه بر داغی از برش گوش یا چاک دادن قسمتی از گوش شتر کمک می‌گیرند. البته معمولاً شترداران از یکی از این نشان‌ها (داغی یا برش گوش) استفاده می‌کنند در منطقه نشان روی گوش از سن حدود یک سالی و در فصل پاییز صورت می‌گیرد.

انواع نشان و برش روی گوش در بین شترداران بومی منطقه به شرح زیر می‌باشد

گوش چاک

از نوک گوش تا نزدیک وسط آن را برش می‌دهند به دو صورت «پیش گوش» و «پس گوش» انجام می‌گردد. در پیش گوش وسط جلو گوش را و در پس گوش وسط پشت گوش را برش می‌دهند.

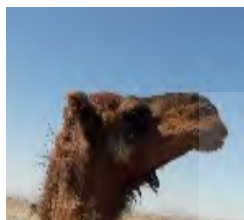
کله

نوک گوش راست یا چپ را برمی‌دارند در صورت برداشت نوک گوش راست به آن «راست کله» و در صورت برداشت نوک گوش چپ به آن «چپ کله» می‌گویند. گوش چاک و کله به دو صورت دیگر هم دیده می‌شود که ترکیبی از برش‌ها روی گوش‌های یک نفر شتر است که بندرت در منطقه دیده می‌شود.

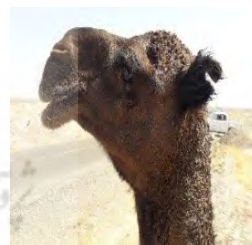
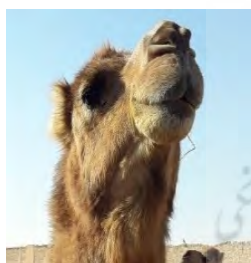
دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر...، گویا و همکاران | ۲۷

ابزار داغ پا مرغی ابزار اچ داغ ابزار ستاره داغ

عین داغ اچ داغ ستاره داغ

گوش چاک پیش گوش چاک راست کله

عکس ۱- برخی از ابزار داغی، داغی و نشان روی گوش
(قم^۱ مهرماه ۱۳۹۸. علی نقی گویا)

^۱- روستای مشک آباد و مراتع هفت لول عشایر ایل کلکو در استان قم

الف) دو کله

نوک دو سر گوش (راست و چپ) شتر را باهم برمی‌دارند.

ب) کله گوش چاکی

ترکیبی از کله و گوش چاک می‌باشد بدین صورت که نوک یک گوش را برمی‌دارند و گوش دیگر را از نوک تا نزدیکی وسط چاک می‌زنند.

مرقوله

نوعی از برش گوش است که در منطقه مرسوم بوده و بیشتر برای زیبایی و قشنگی بر روی گوش شتر ماده انجام می‌دهند و جزء نشان شتر محسوب نمی‌گردد بدین صورت که گوش را به صورت سه گوش می‌برند و قسمتی از گوش آویزان می‌گردد.

استراحتگاه و جایگاه نگهداری شتر در منطقه

عشایر ایل کلکویی به گله شتر، گلا می‌گویند انواع جایگاه شتر در منطقه به صورت‌های ذیل دیده می‌شوند:

قاش

قاش جایگاهی است که بدون هرگونه دیوار و سایر تجهیزات بوده و بیشتر برای استراحت شبانه شتر در فصول بهار و تابستان از آن استفاده می‌شود که معمولاً ساریبانان چادرهای خود را در مجاورت آن بر پا و در آنجا حضور دارند.

بهاربند خاکی یا کُنال

یک نوع جایگاه دیگر شتر در منطقه بهاربند خاکی یا به اصلاح محلی «کُنال»^۱ می‌باشد که به صورت چهارگوش بوده و دارای یک درب ورودی هم‌سطح با زمین است که جهت ورود و خروج شتر استفاده می‌نمایند. شترداران برای ساخت آن چهار طرف آن را (به جز درب ورودی یا خروجی) به وسیله بیل مکانیکی کانال‌هایی به عمق یک و نیم

---

^۱. konal

متر تا یک متر و به عرض ۸۰ تا ۱۰۰ سانتی‌متر حفر می‌کنند معمولاً یک طرف کانال را از داخل با خاکریزی به ارتفاع یک متر تا یک و بیست سانتی‌متر با شیب ملایم محصور می‌نمایند (به جز درب ورودی یا خروجی) تا مانع سقوط شتران به کانال گردند. گاهی شترداران ایل کلکوئی دو طرف کانال را از طرف داخل و بیرون خاکریزی می‌کنند خاکریز بیرونی بیشتر برای جلوگیری از اثرات باد ایجاد می‌گردد.

بهاربند خاکی بیشتر برای پشم‌چینی، داغ زدن، نیز شب‌های برفی در زمستان و گاهی برای جلوگیری از آسیب زدن شتر به مزارع و باغات در شب‌های تابستان و بهار مورد استفاده قرار می‌گیرند.

آغل گزی

نوع دیگری از جایگاه شتر در منطقه که بیشتر در قدیم استفاده می‌شده و الآن نیز آثار آن در بعضی مراتع شتری دیده می‌شود بنام «آغل گزی» است که با پایه‌های درختچه‌های گز که از بیابان قطع و جمع‌آوری شده ایجاد می‌کنند. بدین صورت که چهار طرف آن را با چوب پایه‌های درختچه گز به ارتفاع یک و نیم متر تا دو متر و به عرض یک متر می‌پوشانند و اطراف پای پایه‌های درختچه‌های گز را خاک می‌ریزند تا محکم شود (به جز درب ورودی) این جایگاه‌ها دارای یک درب ورودی هم‌سطح با زمین است که جهت ورود و خروج شترها استفاده می‌نمایند که بسته به نوع جایگاه بین یک و نیم تا سه متر است این جایگاه بیشتر در فصل زمستان به عنوان باد پناه مورد استفاده قرار می‌گیرد.^۱

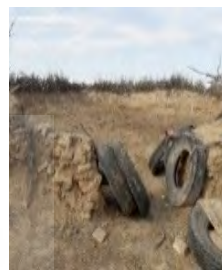
کِلو^۲

«یک نوع جایگاه دام برای شتر و گوسفند در زمان قدیم در منطقه بوده که در فصل زمستان مورد استفاده قرار می‌گرفته است بدین صورت که در کنار تپه‌ای که باد پناه بوده

^۱ - ساخت این بهاربندها با توجه به اینکه قطع درختچه‌های بیابانی حسب ضوابط و مقررات از جمله ماده ۴۳ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع ممنوع است و مشمول مجازات است تقریباً منسوخ شده است ولی دیده شده که شترداران درختچه‌های گزی که در مستثنیات و اراضی کشاورزی رشد کرده قطع نموده و جهت ساخت آغل گزی از آن استفاده می‌کنند.

^۲. kelu

گودالی (چاله‌ای) به عمق دو تا دو و نیم متر با یک ورودی با شیب ملایم حفر می‌کردند و دام را در زمستان در آن نگهداری می‌کردند تفاوت «کِلو» شتر و گوسفند در این بوده این جایگاه برای شتر سقف آن باز بوده است ولی برای گوسفند سقف آن را با چادر می‌پوشاندند در حال حاضر این جایگاه در منطقه کلاً منسوخ شده است» (سیفی، ۱۳۹۹: یادداشت ۱۳).

آغل‌گری کُنال

عکس ۲- برخی از انواع اشکال جایگاه شتر در مراتع منطقه
(قم^۱: آذرماه ۱۳۹۸. علی‌نقی گویا)

رابطه شتر با دیگر حیوانات از منظر شترداران منطقه

از دیدگاه شترداران منطقه شتر یک حیوان اجتماعی بوده و به جز در فصل جفت‌گیری که لوک مست به لوک‌های رقیب که قصد نزدیک شدن به گله را داشته باشند حمله می‌کند و تا سرحد مرگ با آنان می‌جنگد و لوک رقیب را از گله دور می‌کند در خارج از فصل جفت‌گیری با هم نوعان خود در کنار هم زندگی می‌کنند. در منطقه حیوانات وحشی چون شغال، روباه، گرگ، سگ‌های وحشی، وجود دارند. آن‌ها معتقدند شتر از شغال، روباه و سگ و حتی گرگ نمی‌ترسد گرگ دشمن شتر است و می‌تواند

^۱- مراتع روستاهای صید آباد و کوه سفید استان قم

«کره اُشتر» را شکار کند ولی به تنهایی حریف شتر نمی‌شود و شتر از طریق دست‌وپا و با لگدزدن در مقابل گرگ از خود دفاع می‌کند.

«به اعتقاد شترداران بومی تا هنگامی که شتر نرسیده و در جای خود ایستاده و از خود دفاع کند گرگ حریف آن نمی‌شود ولی به محض اینکه بترسد و فرار کند گرگ با پریدن روی کوهان یا گرفتن گلو او را از پای درمی‌آورد» (کیوانی، ۱۳۹۹: یادداشت ۱۶). شترداران نقل می‌کردند چندین سال پیش یک نفر شتر در منطقه مسئله مورد حمله گرگ قرار می‌گیرد و شتر درحالی که گرگ بر روی کوهان آن سوار بوده ده کیلومتر طی کرده و به جایگاه خود می‌رسد ولی گرگ تمام کوهان را از بین برده و شتر تلف گردیده بود^۱. طبق اظهارات بعضی از شترداران بومی شتر از هیچ حیوانی نمی‌ترسد حتی از پلنگ هم نمی‌ترسد و اعتقاد دارند شتر برخلاف گوسفند، بز، گاو و سایر نشخوارکنندگان به جهت اینکه کیسه صفرا (زهره) ندارد بنابراین از هیچ حیوانی ترس ندارد^۲.

«آنها معتقدند شتر از آدم عریان بیشتر از هر چیز دیگر وحشت و ترس می‌کند و حتی بر این باورند خیلی از بیماری‌های آن با دیدن انسان عریان درمان می‌شود. شتر با بز و گوسفند سازگاری ندارد و اگر در یک مکان باشند شتر آنها را می‌کشد حتی به محلی در چراگاه که گوسفند و بز در آن چرا و تعلیف نموده وارد نشده و در آن چرا نمی‌کند و اگر به‌ناچار هم وارد آن گردد سریع از آن خارج می‌شود و در آن چرا و تعلیف نمی‌کند همچنین با الاغ نیز سازگاری ندارد به آن نیز حمله می‌کند همچنین شتر از اسب می‌ترسد مخصوصاً اسبی که سوار داشته باشد. در منطقه سگ در حفاظت از گله شتر نقشی ندارد و ساریانان از سگ گله استفاده نمی‌نمایند» (رمضان بیگی، ۱۳۹۸: یادداشت ۹).

^۱- بقول حکیم سوری

گرگ گرسنه چون گوشت یافت نیرسد/ کائن شتر صالح است یا خر دجال

^۲- به قول اسدی طوسی ترسم من از کبک یافه سرای/ که اشتر نترسد ز بانگ درای

یا منوچهر دامغانی

اشتر نادان به نادانی فروخسبد به راه/ بی حذر باشد از آن شیری که اشتر افکن است

رفتار لوکه گله با رقیبان

«از دیدگاه شترداران منطقه در فصل جفت‌گیری لوک مست از گروه لوک‌ها جدا می‌گردد و لوکی که قوی‌تر است گله را در اختیار می‌گیرد و رقیبان را از میدان خارج می‌کند. مدت زمان جنگیدن لوک‌ها برای در اختیار گرفتن گله اگر لوک رقیب قوی باشد به مدت یک ساعت طول می‌کشد ولی اگر لوک رقیب قوی نباشد تقریباً تا بیست دقیقه طول می‌کشد. در هنگام مبارزه، لوک‌ها معمولاً قارُب^۱ (برآمدگی بین کوهان و گردن)، نوس (بیضه)، نال، و گوش می‌گیرند و کمند می‌کنند و سر حریف را به زمین فشار می‌دهند و سعی در خفه کردن آن دارند یا دست پیچ و نیز پای عقب را می‌گیرند که به اصطلاح به آن کاو پیچ می‌گویند. به اعتقاد شترداران لوکی که بتواند نال یا کمند شتر رقیب را بگیرد از رقیبان در مبارزه موفق‌تر است» (رمضان بیگی، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۰).

رابطه شتر با حشرات، جوندگان و خزندگان از منظر شترداران منطقه

در منطقه از جوندگان و خزندگان موش، مار، عقرب و از حشرات زنبور، مگس و وجود دارند یکی از مشکلاتی که شترداران در منطقه با آن مواجه می‌باشند حضور نوعی مگس در منطقه است این نوع مگس که بین عشایر منطقه به مگس «لنگ بلند» یا مگس خری (سرسبز) معروف است از دهم شهریور وارد منطقه شده و تا دهم آذر نیز منطقه را ترک می‌کنند و در مرداب‌های منطقه یا محل‌هایی تجمع آب‌های فاضلاب حضور دارند. شتر از این حشرات از همه حیوانات منطقه بیشتر می‌ترسد و به محل‌هایی که محل تجمع آب است و این مگس‌ها حضور دارند نزدیک نمی‌شود. شترداران معتقدند حضور شتر در این مناطق جهت شرب آب و گزش آن توسط این حشرات باعث آسیب به شتر و سقط جنین آن می‌گردد چون شتر برای راندن آنها پای خود را به شکم خود می‌زند و در نتیجه جنین جاکن شده و شتر سقط می‌کند.

---

^۱. qârob

«معتقدند در صورتی که شتر مورد گزش نیش زنبور یا عقرب قرار گیرد محل گزش ورم می‌کند و شتر دو روز تب می‌نماید و کم خوراک می‌شود و بعد بهبود می‌یابد ولی اگر مورد گزش مار قرار گیرد راه درمان ندارد و تلف می‌گردد همچنین بیان می‌دارند شتر از نزدیک شدن به سوراخ موش مخصوصاً هنگام دویدن دوری می‌کند» (داروغه حسینی کلکو، ۱۳۹۸: یادداشت ۷).

دانش شترداران در مورد تولیدمثل شتر

مهم‌ترین کار در امر شترداری تولیدمثل و مدیریت آن است و شترداران با توجه به اینکه محور فعالیت اقتصادی‌شان بر این امر استوار است باید اطلاعات کافی در مورد فصل باروری، دوره فحلی، آبستنی، بلوغ و توانایی تولیدمثل، دقت در انتخاب لوک و آروونه داشته باشند.

بلوغ شتر

«از دیدگاه شترداران بومی در منطقه شتر ماده اگر چاق باشد در سه‌سالگی و اگر لاغر باشد در ۴ سالگی به بلوغ می‌رسد. شتر نر در ۴ سالگی به سن بلوغ می‌رسد ولی میزان جفت‌گیری آن در سال اول خیلی کم است و یکی تا دو تا آروونه^۱ را آبستن می‌کند و با افزایش سن میزان جفت‌گیری آن در سال‌های بعد افزایش می‌یابد به طوری که در سن شش‌سالگی ۵۰ آروونه و در هفت‌سالگی پنجاه تا شصت آروونه و در ده‌سالگی می‌تواند تا ۹۰ آروونه را آبستن نماید» (زربانو، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۱).

«از دیدگاه شترداران اگر تغذیه شتر ماده خیلی خوب باشد در دوسالگی به بلوغ می‌رسد ولی اجازه جفت‌گیری را نمی‌دهد ولی اگر لوک در هنگام شب که در حال استراحت است روی آن نشست و بدون تمایل شتر ماده با آن جفت‌گیری کرد و شتر ماده

---

^۱. ârvune

آبستن شد به زبان محلی به آن «زولکی»^۱ می‌گویند از دیدگاه آنها عامل مؤثر در سن بلوغ، تغذیه و رعایت موارد بهداشتی می‌باشد اگر تغذیه شتر مناسب و موارد بهداشتی رعایت گردد شتر ماده و نر زودتر به بلوغ می‌رسند» (جمالی کلکو، ۱۳۹۸: یادداشت ۵).

فصل جفت‌گیری

از دیدگاه شترداران در منطقه از اول دی‌ماه (اول چله) تا اواخر اسفند جفت‌گیری صورت می‌گیرد البته گهگاه تا ۶۰ روز بعد از عید نیز ادامه دارد.

علائم فحلی یا دِمَس شدن شتر ماده

«شترداران منطقه به شتر ماده‌ای که علائم فحلی را نشان می‌دهد می‌گویند «دِمَس»^۲ یا «لوک انداز» یا مست شده است» (سیفی، ۱۳۹۹: یادداشت ۱۳).

از دیدگاه شتران در حالت فحلی شتر ماده حالت بی‌قراری دارد به سمت لوک نر می‌رود و گهگاه ۱۰ تا ۱۵ نفر شتر دِمَس یک‌دفعه به سمت لوک هجوم می‌برند، در مقابل شتر نر می‌خوابد. گهگاه شترهای دیگر را گاز می‌گیرد و روی شترهای ماده دیگر می‌نشیند. سروصدا می‌کند و فرج آن آماس می‌کند.

هنگام جفت‌گیری شتر ماده می‌خوابد و لوک روی آن می‌نشیند بعد از جفت‌گیری تا ده روز لوک با آن کاری ندارد و بعد از این مدت اگر لوک به طرف آن رفت و شتر ماده اگر آبستن باشد دم می‌زند به اصطلاح دم‌ش را بالا می‌گیرد و شاش (ادرار) می‌اندازد ولی اگر دم نزنند به معنی اینکه آبستن نیست دوباره لوک با آن جفت‌گیری می‌کند.

«معمولاً فاصله بین هر جفت‌گیری با یک شتر ماده ده روز می‌باشد. و شتری که از یک لوک آبستن شد تا پایان فصل جفت‌گیری از لوک خود جدا نمی‌گردد و در گله می‌ماند» (عسگری کلکو، ۱۴۰۰: یادداشت ۱۴).

---

1. zuleki
2. demes

علائم مستی شتر نر

از دیدگاه شترداران منطقه، هنگام مستی لوک می‌گردد، ناله می‌زند فرج و ادرار شتر ماده را بو می‌کند، ناآرام است به لوک های دیگر حتی به انسان حمله می‌کند دهان لوک پر از کف می‌شود، دم خود را مرتب و محکم به زیر شکم (قضیب) و گهگاه آن را خیس و به پشت کمر خود می‌زند (دم زدن) تلبه می‌زند (پيله) یعنی یک کیسه باد شده مرتباً از شکاف دهان خود خارج می‌کند و در طول دوره مستی مخصوصاً در ماه اول، لوک مست کم‌اشتها می‌گردد و خوراک ندارد و علوفه و حتی آب هم کم می‌خورد به طوری که در طول دوره مستی حتی یک کیلو علوفه هم نمی‌خورد و به نقل از شترداران مانند کتاب لاغر و شکمش جمع و کوچک می‌گردد.

«دوره مستی لوک در منطقه از اول دی‌ماه (اول چله) تا آخر زمستان طول می‌کشد ولی لوکی که جفت‌گیری نکرده تا ۷۰ روز بعد از عید نیز حالت مستی دارد هر لوک برای ۴۰ تا ۵۰ نفر شتر ماده کافی است ولی اگر لوک قوی باشد تا ۱۰۰ نفر شتر غیر آبستن را می‌تواند در تصرف خود بگیرد»^۱ (پاسالاری، ۱۳۹۹: یادداشت ۲).

معاوضه و قرض دادن لوک

«عشایر کلکویی معتقدند استفاده از یک لوک در سال‌های متوالی باعث همخونی در گله می‌گردد؛ بنابراین برای جلوگیری از هم‌خونی در گله هر سال لوک های خود را بین همدیگر تعویض می‌کنند یا از مجموع لوک هایی که در گله دارند هر سال یکی از آنها را برای جفت‌گیری انتخاب می‌نمایند» (نپی زاده، ۱۳۹۹: یادداشت ۲۰).

^۱ - تا مست نباشی نبری بار غم یار/آری شتر مست کشد بار گران را (سعدی) دیوان اشعار

جز بدین مستی کجا یارم کشیدن بار غم/بار افزون تر کشد چون مست باشد اشتری (ادیب پیشاوری)
شتران مست شدند بین رقص جمل/ز اشتر مست که جوید ادب و علم و هنر

عملیات جفت‌گیری

از دیدگاه شترداران عملیات جفت‌گیری در طول روز و شب انجام می‌گیرد و در شب بیشتر از روز چون شب خنک‌تر و نیز شتران ماده مخصوصاً ماده‌های جوان که در طول روز به راحتی به تصرف لوک در نمی‌آیند در حال استراحت می‌باشند و لوک در این هنگام روی آن‌ها می‌نشیند و با آنها جفت‌گیری می‌نماید. جهت جفت‌گیری شتر نر با پایش (نالش) جلو شتر ماده را می‌گیرد یا با تنه زدن آن را می‌خواباند و شترهایی که در طول روز برای جفت‌گیری راه نمی‌دهند شبانگاه و زمان استراحت روی آن‌ها می‌نشیند.

«مدت زمان جفت‌گیری ۲۰ دقیقه تا ۱۵ دقیقه طول می‌کشد که در روزهای اول فصل جفت‌گیری طول مدت جفت‌گیری کمتر ولی با سپری شدن مدتی از فصل جفت‌گیری مدت زمان آن بیشتر می‌شود. بیش‌ترین تعداد جفت‌گیری در روزهای اول و در منطقه در بهمن‌ماه می‌باشد و در طول شبانه‌روز لوک با ۳ تا ۴ نفر شتر ماده جفت‌گیری می‌کند ولی به عقیده شترداران فقط یکی از آن‌ها می‌گیرد و منجر به آبستنی شتر ماده می‌گردد» (زربانو، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۱).

طول مدت و تاریخ باروری

«بر اساس دیدگاه شترداران منطقه طول دوره آبستنی شتر کلکوئی یک سال تمام می‌باشد. هنگامی که شتر ماده آبستن باشد با نزدیک شدن لوک یا انسان دمش را بالا نگه داشته (به اصطلاح خوش دم است) و شاش (ادرار) می‌اندازد و کله‌اش را بالا می‌گیرد شترداران با بلند کردن دم توسط شتر ماده می‌گویند شتر ماده دم زده و آبستن است و از همان زمان دم زدن تاریخ باروری یا آبستنی آروونه را می‌زنند اگر آروونه ای آبستن باشد و گله به گله شود و لوکش تغییر کند لوک جدید با دواندن و اذیت کردن آروونه سبب از بین بردن جنین و سقط آروونه می‌گردد و مجدد با آن جفت‌گیری و آن را بارور می‌کند که عشایر ایل کلکوئی به اصطلاح به آن «هیل کردن»^۱ گویند» (زربانو، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۱).

^۱. hoil kardan

زایش شتر

بر اساس دیدگاه شترداران عموماً دو سال یک‌بار یک زایش در شتر صورت می‌گیرد ولی در مواردی که تغذیه شتر خوب باشد هر سال زایش دارد که به آن شتر «دور»^۱ گویند. شترداران بومی برای آروونه ای که ۳ الی ۴ ساعت قبل از زایش علائم زایش را از قبیل ناآرامی و بی‌تابی، جدا شدن از گله و... را نشان می‌دهد می‌گویند آروونه «ماقوت»^۲ شده و موقع زایش آن است عموماً شتر ماده ۱۰ تا ۱۵ روز قبل از ماقوت شدن یا زایش دو فرورفتگی در دو طرف دم حیوان ظاهر و کفل آن لق و پستانش پر از شیر می‌شود کم خوراک می‌گردد و پاهای عقب را به هم می‌کشد (بغل پا می‌کشد) سه روز به زایمان روی زمین می‌غلتد یک روز به زایمان از گله جدا و ۳ الی ۴ کیلومتر و در برخی مواقع ۲۰ تا ۳۰ کیلومتر از گله دور می‌گردد.

«معمولاً شتر زمین مناسبی را که خاکی و گلی نباشد و از همه زمین‌های اطراف مناسب‌تر باشد برای زایش انتخاب می‌کند به طوری که هنگام زایش بچه‌اش آسیب نیند و برای زایش‌های بعدی نیز به همان منطقه می‌رود. منطقه اراضی اطراف روستای مخروبه حاجی‌آباد به زایشگاه شتر معروف است و اکثر شترها موقع زایش به آنجا می‌روند در هنگام زایش آروونه دراز به دراز روی زمین می‌خوابد، ابتدا در هنگام زایش نوک دماغ بچه شتر بعد دست‌ها که سر در بین آنها قرار گرفته ظاهر می‌گردد و ۲۰ دقیقه بعد از ظاهر شدن نوک دماغ بچه شتر کاملاً خارج و زایش انجام می‌گیرد. جفت آن معمولاً بیست دقیقه تا یک ساعت بعد از زایش خارج می‌شود. که در زبان کلکوئی به آن «لیمون»^۳ می‌گویند» (داروغه حسینی کلکو، ۱۳۹۸: یادداشت ۷).

الآن برخلاف زمان قدیم اکثر شترداران بومی منطقه شتران آبستن را یک ماه به زایش به نزدیک روستا و یا جایگاه می‌آورند و موقعی که علامت ماقوت شدن یا زایش را نشان داد آن را داخل جایگاه کرده و درب آن را می‌بندند تا زایش داخل جایگاه صورت گیرد.

---

1. dowar
2. mâqut
3. limun

عقیم بودن شتر و راه درمان سنتی

از دیدگاه شترداران بومی گاهی ممکن است به دلایل مختلف از جمله بیماری، تغذیه نامناسب و عدم جفت‌گیری لوک با آروونه، باروری در شتر صورت نگیرد و شتر به اصلاح عقیم بماند درصد عقیم بودن و عدم باروری در شتر کلکویی در سال ۲۰ درصد می‌باشد آنها معتقدند بعضی مواقع به علت وجود کورک در محل ورودی رحم و داخل رحم شتر عقیم و بارور نمی‌گردد. که به روش سنتی و به دو روش درمان می‌گردد.

۱- سوزاندن کورک با سیخ داغ

برای این کار شترداران بومی دهان شتر را به کمک طناب به حالت خفگی یا دست‌های آن را می‌بندند در این حالت رحم بیرون می‌زند و کورک‌ها را با سیخی که روی آتش داغ نموده‌اند می‌سوزانند البته اگر کورک‌ها در بخشی از رحم که قابل دسترسی برای سوزاندن نیست ایجاد شده باشند معتقدند شتر برای همیشه عقیم می‌ماند و با این روش درمان نمی‌گردد.

۲- ماساژ داخل رحم با کمک دم آغشته به نمک

«شترداران بومی دم آروونه ای را که دارای کورک در داخل رحم می‌باشد به نمک آغشته می‌نمایند و آن را داخل رحم شتر می‌نمایند و از این طریق کورک‌ها را از بین می‌برند» (زربانو، ۱۳۹۸: یادداشت ۱۱).

شاخص و ویژگی‌های انتخاب لوک گله یا لوک تخمی و آروونه

الف) شاخص و ویژگی‌های انتخاب لوک گله یا لوک تخمی

«شترداران بومی ایل کلکویی در انتخاب لوک گله برای جفت گیری که به اصطلاح محلی به آن «لوک تخمی» نیز می گویند بیشترین دقت را دارند و از دیدگاه آنها لوک تخمی دارای ویژگی های زیر است» (کیوانی، ۱۳۹۹: یادداشت ۱۶).

۱- قد و قامت بلند، درشت و خوش هیكل و قوی باشد.

۲- کله بزرگ، بلند و قشنگ (کاکلی) و گردن بلند و شمشیری

۳- لیبی دار باشد به اصطلاح لب پایین آن بزرگ باشد که سبب قشنگی و زیبایی لوک می دانند.

۴- دماغ لوک قوچی یا قوس دار باشد که آن را به عنوان عامل قشنگی لوک مطرح می نمایند.

۵- کوهان لوک بلند و شمشیری باشد که آن را یکی از شاخص های زیبایی لوک می دانند.

۶- زانوهاش کلفت باشد.

۷- سینه باز و پهن داشته باشد از دیدگاه شترداران محلی چون این صفت به بچه های شتر نیز منتقل می گردد سبب زایش سخت آروونه نگردد.

۸- چهار قفل و قوی باشد تا بتواند ماده شتر (خلفه) را کنترل کند و از خود نرانند.

۹- ران عقب (شلوار لوک) کلفت و بزرگ باشد و به اصطلاح محلی «گلیم دار» باشد.

۱۰- بغل های لوک باز باشد.

۱۱- دمش کوتاه باشد. بسته به سلیقه و علاقه دیدگاه شترداران منطقه در بلندی و کوتاهی دم لوک شتر متفاوت می باشد عده ای معتقدند باید دمش بلند باشد ولی جمعی دیگر معتقدند چون شتر در موقع مستی دم می زند و بلند بودن دم سبب آسیب رساندن به بیضه های آن می گردد. می بایست دمش کوتاه باشد.

۱۲- بدسافینه^۱ یا سافونه (پینه جلو جناق سینه یا سفنه) نباشد. از دیدگاه شترداران محلی اگر سافونه یا پینه جلو جناق سینه لوک خیلی بزرگ باشد ممکن است این امر به دیلاق آن نیز منتقل گردد و شتر ماده هنگام زایش دچار مشکل گردد به همین دلیل در شترهایی که در هنگام زایش دچار مشکل و زایش سخت می‌گردند می‌گویند دیلاق آن بد سافونه است و این امر گهگاه سبب تلف شدن بچه شتر در هنگام زایش می‌گردد

۱۳- رنگ آن قرمز یا قرمز اناری، سرخ یا سیاه باشد و دماغ سیاه داشته باشد. از جمله رنگ موردعلاقه شتران بومی منطقه سرخ و سیاه می‌باشد که دویته‌های محلی به آن اشاره دارد^۲.

۱۴- جهت مقابله با سرمای زمستان پرپشم باشد.

۱۵- جنگجو و کمند گیر یا نال گیر باشد.

ب) شاخص و ویژگی‌های انتخاب آروونه

از دیدگاه شترداران بومی آروونه که جهت نگهداری و زایش در گله نگهداری می‌نمایند دارای ویژگی زیر است:

۱- بلند و درشت هیكل باشد

۲- سرخ و قرمز رنگ باشد

۳- دمش بلند یا به اصطلاح محلی شال دم باشد

۴- نعلش یا نالش پهن باشد تا در اراضی نرم کویری فرو نرود.

۵- پشت گردن و زیر حنجره یا جغده (زیر گلو) آن پرپشم باشد که آن را عامل قشنگی و نیز مقابله با سرمای فصل زمستان می‌دانند.

۶- کوهان (کوله، کوخون) آن گرد و پهن باشد.

۷- لیبی دار باشد به اصطلاح لب پایین آن بزرگ و آویزان باشد

^۱. sâfine

^۲ - بیا لوک سیاه بار توقند/ بز ن رکاب که منزل یار بند
بز ن رکاب تا آنجا که می‌توانی/ در اون خانه که ایوانش بلند

بحث و نتیجه‌گیری

دانش محلی در شکل‌گیری پایه‌های اقتصادی و معیشتی مردمان هر منطقه نقش اساسی را بر عهده دارد و بسیاری از تکنیک‌ها و روش‌های سنتی در عرصه تولید فرهنگ و اجتماع در جوامع محلی به دلیل سازگاری و تطابق با زیست‌بوم در این جوامع همان روش‌هایی هستند که امروز معرف روش‌های رسیدن به توسعه پایدار می‌باشد.

نتایج تحقیق در قلمرو عشایر ایل کلکوئی نشان داد ایشان در امر شترداری از دانش بومی و تجربه شغلی در سطح بالایی برخوردارند از آگاهی‌های بومی شترداران به این نتیجه می‌رسیم که شترداری از دیرباز به صورت فعالیت‌های سنتی و فرهنگی با ویژگی‌های خاص منطقه‌ای انجام می‌گرفته است و با شترداری و زندگی سنتی افراد زیادی حاضر به زندگی در مناطق بیابانی بودند و دانش بومی این عشایر نشانگر ارزش‌ها، عقاید و تجربه سالیان سال افراد در اینکه چگونه در این محیط سخت به شترداری پرداخته و سازگار شده‌اند می‌باشد که به نوعی نشان‌دهنده عقاید، فرهنگ و سنن و تجربه آنهاست.

در نتیجه با از دست رفتن هر یک از سالخورده‌گان این عشایر اطلاعات عظیم بومی به خصوص در زمینه شترداری به فراموشی سپرده می‌شود و انتقال دانش محلی به نسل بعدی که دانشی است غیر مکتوب صورت نمی‌گیرد و باید به فکر زنده نگه‌داشتن این اطلاعات قدیمی خود باشیم، چون هرچه به جلوتر می‌رویم از یک سو به دلیل خالی شدن منطقه و به شترداری نپرداختن مردم به دلایل مشکلات موجود در این بخش از جمله کاهش تولید درآمد و از طرف دیگر با رواج یافتن فرهنگ و سنت شهری این دانش بومی کم‌رنگ‌تر شده است و بهترین راه‌حل در این مورد ثبت و مکتوب کردن تجربه بومی این عشایر و تشویق آنها به ارزشمند دانستن و پرداختن به این دانش‌ها است.

مطالعات و بررسی‌ها نشان می‌دهد در گذشته و در بسیاری از مناطق شترها نام خود را از نام محل زیست و یا قبیله و عشیره‌ای که آنها را پرورش می‌دادند اقتباس می‌کردند (نوبهاری، ۱۳۹۱: ۸۰). و انسان کهن برای اثبات مالکیت بر تعلقات خود به ویژه چهار پایان از نشانه‌گذاری به وسیله داغ کمک می‌گرفت و با قرار دادن فلز گداخته که نشان خود را

بر آن نقش کرده بود بر عضوی از بدن حیوان مالکیت خود بر آن را تثبیت می‌کرد (جهان شاهی افشار، ۱۳۹۴:۱۶۲).

در ادبیات فارسی شاعران پیشین از اصطلاح داغ در اشعار خود بهره بردند و به چگونگی و محل داغ اشاره نموده‌اند برای مثال فردوسی در شاهنامه به این نکته اشاره دارد که داغ مهر مرکب‌ها، به خصوص اسب‌ها، بر ران آنها نهاده می‌شده است.

پرسید رستم که این اسب کیست / که دو رانش از داغ آتش تهی است
در ایران رسم بر این بود که اسبان و شتران و حیوان‌های شکار شده پادشاهان و شاهزادگان و امیران سپاه را به نام آنها داغ و علامت می‌گذاشتند تا هویت آنها برای همگان شناخته شود و از گزند و دستبرد در امان بمانند. فردوسی می‌گوید:

شتر بود و اسپان به دشت و به کوه / به داغ سپهدارِ توران گروه
و در منتهی الارب آمده است که محل داغ شترها ناحیه گردن بوده است و به آن (هنعه) می‌گفتند. در عهد صفویه ایشیک آقاسی باشیان که حکومت ری با ایشان بود از هر پنجاه شتر یک نفر مقرری داغانه داشته‌اند (جدی، ۱۳۹۲).

همچنین انسان برای اثبات مالکیت بر چهار پایان علاوه بر داغ از برش و چاک گوش نیز کمک می‌گیرد در کتاب آفرینش و تاریخ آمده است که پیامبر (ص) بر گله گوسفندان عبد قیس گذشت و ایشان مشغول داغ زدن بر چهره گوسفندان بودند پیامبر (ص) ایشان را از این کار بازداشت و فرمود بر گوش آن‌ها علامت بگذارید (جهان شاهی، ۱۳۹۴:۱۶۵).

بر اساس یافته‌های تحقیق شترداران ایل کلکویی برای نشان‌گذاری از دو شیوه داغ‌گذاری بر صورت و برش روی گوش و برای نام‌گذاری شتر از معیارهای های مختلفی از جمله سن، رنگ، نام خان و افراد قبیله، مکان زیست، قیافه و زیبایی و قد و هیكل استفاده می‌کنند که با نتایج مطالعات هنری (۱۳۵۴)، ابراهیمی (۱۳۸۶)، کریمی (۱۳۸۷)، بارانی و شهرکی (۱۳۹۶)، شاه حسینی و افراخته (۱۳۹۷)، شاه حسینی (۱۳۹۹) که در تحقیق خود به روش‌های نام‌گذاری و نشان‌گذاری شتر اشاره نموده‌اند مطابقت دارد.

این فنون شترداران را بی‌نیاز از تشکیل پرونده مالکیتی می‌سازد و در واقع سند محکمی برای احراز مالکیت دام‌ها در منطقه است که از یکسو بازدارندگی برای دزدی دارد و از سوی دیگر هنگام آسیب رسیدن به مزارع، مالک شتر به راحتی قابل شناسایی است. همچنین بر اساس یافته‌های تحقیق شترداران منطقه از دانش بومی و تجربه شغلی در سطح بالایی در زمینه تولیدمثل شتر شامل بلوغ، فصل جفت‌گیری، علائم فحلی و مستی، جفت‌گیری و زایش، انتخاب لوک و آروونه برخوردارند که نتایج این بخش با مطالعات هنری (۱۳۵۴)، باشتینی و فرزاد (۱۳۹۳)، ابراهیمی (۱۳۸۶)، بارانی و شهرکی (۱۳۹۳)، شاه حسینی و افراخته (۱۳۹۷) که در بخشی از مطالعات خود به دانش بومی تولیدمثل شتر پرداخته‌اند مطابقت دارد این دانش و مهارت در زمینه تولیدمثل به آنان در تعیین درصد گله بر اساس شاخص‌های باروری و زایش و مرگ‌ومیر، تعیین درصد ماده‌ها در گله، اصلاح نژاد، حفظ و سلامت شتر، حفظ آرامش گله و دام، مدیریت دوران بارداری، افزایش بهره‌بری و کاهش صدمات و تلفات دام کمک می‌کند.

سپاسگزاری

از عشایر مهمان‌نواز و بزرگ ایل کلکویی از جمله آقایان داود و محمد زربانو، منصور و علی داروغه حسینی کلکو، رضا و صفدر پاسلاری، حاج ذبیح‌اله و عباس عسگری کلکو، حسین جعفری نیا، هادی جمالی کلکو، رضا کیوانی کلکو، داود سیفی کلکو، رضا جمالی کلکو، بهرام، عزت، نبی کورگل، عبدالله نبی زاده و عباس و جواد رمضان بیگی که بدون همراهی و همفکری آنان این تحقیق به نتیجه مطلوب نمی‌رسید صمیمانه تقدیر و تشکر می‌نمایم.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

ORCID

Ali Naghi Gooya

<http://orcid.org/>

Hossein Barani

<http://orcid.org/0000-0001-8109-2477>

Ahmad AbediSarvestani

<http://orcid.org/0000-0002-5808-4505>

منابع

- آیت، هدا. (۱۳۹۵)، «تأملی در خلقت شتر از دیدگاه قران و علم»، دو فصلنامه پژوهش‌های علم و دین، سال ۷، شماره ۱: ۴۷-۲۵.
- افرخته، حسن و شاه حسینی، علی‌رضا. (۱۳۹۶)، نقش شتر در اقتصاد کویرنشینان (مورد مطالعه: روستای رضاآباد شهرستان شاهرود)، فصلنامه عشایری ذخایر انقلاب، شماره ۵۸: ۱۴۶-۱۲۹.
- اسکندری، نگهدار؛ علیزاده، عسگر و مهدوی، فاطمه. (۱۳۸۷)، سیاست‌های مرتع‌داری ایران، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ناشر پونه، تهران.
- ابراهیمی، معصومه. (۱۳۸۶)، نقش شتر در اقتصاد معیشتی روستای فرخی خور و بیابانک، نجوای فرهنگ، شماره ۵ و ۶: ۹۳-۱۰۶.
- ایران‌نژاد پاریزی، عزیز الله. (۱۳۸۷)، «جایگاه شتر در فرهنگ مردم آشکارا حاجی‌آباد بندرعباس»، فصلنامه نجوای فرهنگ، دوره ۳، شماره ۱۰: ۸۲-۷۵.
- بارانی، حسین و شهرکی، محمدرضا. (۱۳۹۱)، فرهنگ و دانش عامیانه (مطالعه موردی: شیوه‌های سنتی و دانش بومی شترداری)، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، شماره ۱: ۱۸۰-۱۴۹.
- باشتینی، جعفر و فرزاد، علیرضا. (۱۳۹۳)، شتر پشتوانه دام‌پروری در مناطق بیابانی (با تأکید بر خصوصیات رفتاری شتر)، همایش ملی توسعه پرورش شتر ایران، دانشگاه گنبد کاووس، ۲۸ فروردین.
- پاپلی یزدی، محمدحسین و لباف خانیکی، مجید. (۱۳۷۹)، «ترکیب گله در دامداری سنتی ایران»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۶: ۲۰۹-۲۳۴.
- ترحمی، محمد. (۱۳۸۹)، شتر و شتر داری در فرهنگ مردم استان سمنان. صداوسیما استان جمهوری اسلامی ایران، مرکز سمنان.
- جدی، محمدجواد. (۱۳۹۲)، کتاب دانشنامه مهر و حکاکی در ایران. ناشر فرهنگستان هنر.
- جهان‌شاهی افشار، علی. (۱۳۹۴)، «داغ از نشان تا درمان»، دو فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه سال ۳، شماره ۵: ۱۶۱-۱۸۳.
- رحمتی زاده، ابوالفضل و بارانی، حسین. (۱۳۹۱)، «بررسی وضعیت اجتماعی و اقتصادی طایفه مستقل کله کوهی: بهره‌برداران مراتع بیابانی اطراف حوضه سلطان - قم»، مجموعه مقالات سومین همایش ملی مقابله با بیابان‌زایی و توسعه پایدار تالاب‌های کویری ایران، اراک.

دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر...، گویا و همکاران | ۴۵

- زیبایی، سعید. (۱۳۹۳)، «استفاده از پتانسیل تولیدی شتر برای پاسخ به برخی از نیازهای کشور»، همایش ملی توسعه پرورش شتر ایران، استان گلستان، دانشگاه گنبد کاووس.
- سرکبیری، مجتبی. (۱۳۹۶)، «ویژگی‌های لوک برتر از دیدگاه شترداران بومی و محلی استان سمنان و رفتارشناسی آن»، فصلنامه تحقیقات کاربردی در علوم دامی، شماره ۲۳: ۶۳-۶۸.
- سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور. (۱۳۹۷)، گزارش دفتر امور مراتع به استان‌ها.
- شاه حسینی، علیرضا و افرخته، حسن. (۱۳۹۷)، دانش بومی شترداران در توسعه همساز با محیط (مورد: حسن آباد دامغان)، دوفصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال ۵، شماره ۱: ۱-۳۲.
- شاه حسینی، علیرضا و افرخته، حسن. (۱۳۹۹)، «ویژگی‌های شتر در ادبیات عامه مردم استان سمنان»، دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، سال ۸، شماره ۳۴: ۲۸۹-۳۲۰.
- شاه حسینی، علیرضا. (۱۳۹۹)، «جایگاه شتر و ساریانی در ادبیات شفاهی ایل الیکایی»، فصلنامه فرهنگ مردم ایران، شماره ۶۱: ۷۹-۱۰۵.
- شاه حسینی، علیرضا. (۱۴۰۰)، «شتر و شترداری در فرهنگ مردم عشایر طایفه چوداری»، فرهنگ قومس، شماره ۶۶: ۲۲۵-۲۴۶.
- صالحی، مهناز؛ نوبهاری، حسن؛ امامی میدی، محمدعلی؛ زیبایی، سعید و خدایی، سید عباس. (۱۳۹۵)، راهنمای پرورش شتر، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، موسسه تحقیقات علوم دام کشور، انتشارات نشر آموزش کشاورزی، چاپ اول.
- کریمی، زهرا. (۱۳۸۷)، بررسی اجمالی شترداری در استان قم، مطالعه موردی: منطقه دیر و مره، پروژه کارشناسی رشته مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
- گلی زواره، غلام‌رضا. (۱۳۶۹)، «شتر یار دیرین کوچ‌نشینان کویر»، ذخایر انقلاب، شماره ۱۳: ۶۷-۸۰.
- گریشمن، رومن. (۱۳۶۶)، ایران از آغاز تا اسلام (معین، م. مترجم)، انتشارت نگاه، تهران.
- گویا، علی‌نقی؛ بارانی، حسین و عابدی سروسستانی، احمد. (۱۴۰۰)، «تحلیل راهبردی و آنالیز وضعیت شترداری در قلمرو عشایر ایل کلکویی استان قم»، نشریه علمی مرتع، سال ۱۵، شماره ۴: ۷۰۸-۷۲۲.
- مقدس، احسان و پیشنماز زاده، کاظم. (۱۳۷۶)، «درآمدی بر شناخت نژادهای شتر در ایران»، ماهنامه مزرعه، شماره ۱۱: ۷۳-۷۸.

- نوبهاری، حسن. (۱۳۹۱)، گونه‌ها و نژادهای مختلف شتر، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، موسسه تحقیقات علوم دام کشور، ناشر نشر آموزش کشاورزی.
- ناظر عدل، کامبیز. (۱۳۶۵)، پرورش شتر، از انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه تبریز.
- وزارت آموزش و پرورش. (۱۳۹۹)، استان شناسی قم، پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۰۳۱۹، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ناشر، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران، فصل اول: ۲-۱۰.
- هنری، مرتضی. (۱۳۵۴)، «شترداری در کویر»، مردم‌شناسی و فرهنگ عامه ایران، شماره ۲: ۵۷-۶۶.
- Khan, B.B., A. Iqbal & M. Riaz, (2003). Production and management of camels TM Printers. Al-Rahman Plaza, Aminpur Bazar, Faisalabad, Pakistan, 121 p.

استناد به این مقاله: گویا، علی نقی؛ بارانی، حسین و عابدی سروسستانی، احمد. (۱۴۰۲). دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر ایل کلکویی، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، ۱۰(۱۹)، ۴۷-۱.

Indigenous Knowledge Iran Semiannual Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

دانش بومی شترداری در قلمرو عشایر...، گویا و همکاران | ۴۷

جدول ۵- مشخصات شترداران عشایر ایل کلکویی مصاحبه شونده در استان قم

ردیف	نام و نام خانوادگی	سن	سطح سواد	سابقه شترداری (سال)	تعداد شتر (نفر)	محل سکونت
۱	علیچان احمدی	۶۵	بی سواد	۴۵	۵۱	روستای کوه سفید
۲	رضا پاسالاری	۵۰	راهنمایی	۳۰	۱۵۰	قم
۳	صفدر پاسالاری	۹۱	بی سواد	۷۹	۲۰۰	روستای باقرآباد
۴	هادی جمالی کلکو	۴۶	بی سواد	۳۵	۵۰	روستای دولت‌آباد قنات
۵	رضا جمالی کلکو	۵۴	بی سواد	۴۱	۱۵۰	روستای دولت‌آباد قنات
۶	حسین جعفری نیا	۵۸	دیپلم	۳۸	۳۰	روستای مؤمن آباد
۷	منصور داروغه حسینی کلکو	۴۶	بی سواد	۳۲	۹۰	روستای مشک آباد
۸	علی داروغه حسینی کلکو	۴۸	بی سواد	۳۳	۳۰	قم
۹	عباس رمضان بیگی	۶۸	بی سواد	۵۵	۷۰	روستای کوه سفید
۱۰	جواد رمضان بیگی	۴۸	ابتدایی	۲۴	۵۰	روستای کوه سفید
۱۱	داود زربانو	۷۵	بی سواد	۶۴	۲۰۰	قنات
۱۲	محمد زربانو	۴۰	ابتدایی	۲۵	۳۰	قنات
۱۳	داود سیفی کلکو	۵۴	بی سواد	۴۰	۷۵	روستای چشمه شور
۱۴	ذبیح اله عسگری کلکو	۶۷	بی سواد	۵۴	۲۵۰	روستای مؤمن آباد
۱۵	عباس عسگری کلکو	۴۵	ابتدایی	۳۰	۷۰	روستای مؤمن آباد
۱۶	رضا کیوانی	۷۱	بی سواد	۵۹	۱۵۰	روستای صیدآباد
۱۷	عزت کورگل	۶۵	بی سواد	۵۲	۶۰	روستای مشک آباد
۱۸	نبی کورگل	۴۹	بی سواد	۳۳	۳۵	روستای مشک آباد
۱۹	بهرام کورگل	۵۰	بی سواد	۳۶	۴۰	روستای مشک آباد
۲۰	عبدالله نبی زاده	۷۰	بی سواد	۵۸	۵۰	روستای دولت‌آباد قنات